

СПЕЦІАЛІЗОВАНА ШКОЛА І-ІІІ СТУПЕНІВ З ПОГЛИБЛЕНИМ
ВИВЧЕННЯМ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА
ТЕХНОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН С.ВАСИЛЬКІВЦІ
ГУСЯТИНСЬКОГО РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Аудіювання та ЧИТАННЯ МОВЧКИ

- Тексти
- Різномірні завдання

**6 і 8
клас**

Упорядник: Ващишин Ірина Любомирівна, вчитель української мови та літератури спеціалізованої школи I-III ступенів з поглибленим вивченням інформаційних технологій та технологічних дисциплін с.Васильківці Гусятинського району Тернопільської області

Рецензент:

Рога З.З., головний спеціаліст відділу освіти Васильковецької сільської ради

Комаровська Г.В., вчитель української мови і літератури, заступник директора школи з навчально-виховної роботи

У посібнику зібрано тексти та завдання до них для проведення уроків аудіювання та читання мовчки в 6 і 8 класах.

Пропонований матеріал призначений для вчителів української мови та літератури

Рекомендовано методичною радою методичного кабінету відділу освіти Васильковецької сільської ради (протокол №1 від 30.01.2017 р.)

Зміст

I. Аудіювання:

6 кл. Лісова сторожка	5
6 кл. Пригода на Журавлиному острові	7
6 кл. Андрійко і вовк.....	9
8 кл. Давня фортеця і «княжий город».....	11
8 кл. Контрольне аудіювання	13
8 кл. Фонтан на Контрактовій площі.....	15

II. Читання мовчки

6 кл. Такий у нього й батько був.....	18
6 кл. Дядя Влас.....	20
6 кл. Векша	22
6 кл. Кара Божа	24
6 кл. Мова тварин	26
6 кл. Дикі гуси.....	28
6 кл. Полковник Морозенко.....	30
6 кл. Різдво.....	32
6 кл. Вовк Сіроманець.....	34
8 кл. Прометей	36
8 кл. Що таке Україна?.....	38
8 кл. Шрами на скалі.....	41
8 кл. Шевченко художник.....	43
8 кл. Жінка в правовій культурі українського народу.....	45
8 кл. Видатний історик.....	47
8 кл. Забруднення водойм.....	49

Список використаної літератури.....	51
-------------------------------------	----

Обсяг тексту для аудіювання орієнтовно визначається так:

Клас	Обсяг текстів, що належать до	
	художнього стилю	інших стилів
6-й	500-600	400-500
8-й	700-800	600-700

Правильна відповідь на кожне із 6 запитань оцінюється двома балами, кожне із 12 запитань оцінюється одним балом. Оцінювання здійснюється з огляду на те, що за цей вид діяльності учень може одержати від 1 балу (за сумлінну роботу, яка ще не дала належного результату) до 12 балів (за бездоганно виконану роботу).

Обсяг тексту для читання мовчки визначається так:

Клас	Обсяг тексту для читання мовчки	
	художнього стилю	інших стилів
6-й	450-540 слів	360-420 слів
8-й	630-720 слів	480-540 слів

Оцінювання читання мовчки здійснюється за двома параметрами: розуміння прочитаного і швидкість читання. Розуміння прочитаного виявляється за допомогою тестової перевірки: правильна відповідь на кожне із 6 запитань оцінюється двома балами, а кожне із 12 запитань оцінюється одним балом (наприклад, вибір правильних відповідей на 12 запитань дає 12 балів).

Швидкість читання мовчки оцінюється із урахуванням норм, зазначених у державних вимогах до рівня мовленнєвої компетентності у мовленнєвій змістовій лінії програми з української мови для шкіл з українською мовою навчання для кожного класу.

ЛІСОВА СТОРОЖКА

Як одспіває хурделицями зима, як віддзвонить вона ожеледцем — тоненькою і блискучою, мов кришталь, кригою на куцах та деревах, і сонечко вгріє землю та води, збирається Данило Коряк до лісу, до своєї сторожки. Там він має оберігати од усякої напасті цілий лан лісової розсади: дрібненьких дубків, що недавно ще спали у жолудях, а весною проклюнулися із землі двома-трьома листочками та й пішли в ріст, берізок, в'язків, кленочків, осичок і приземкуватих пухнастих сосонок, схожих на їжаків. Збирається Данило довго, бо треба йому взяти з собою чимало всякого начиння. А зібравшись, вирушає в дорогу, кликнувши за собою малого, проте бідового песика Кузьку — він-бо справді як той жучок, що живе на колосках,— рудий та криволапий.

І

йдуть.

За плечима у Данила напханий усячиною лантух та рушниця, на ногах поклеєні великими латками (щоб не протікали) гумові чоботи, а на ремінці поверх старенького піджака — шкіряні торбинки з набоями. Чого тільки немає у Даниловому лантусі: тут і ніж, і ложка, і шматок дроту, і казанок; пшоно і сало, цибуля й борошно, картопля й сіль, хліб і сухарі; а ще великі садівницькі ножиці, пилка, сокира, терпуг; а ще гачки, важки та поплавці до вудок; ще коробочок десять сірників, загорнутих у шмат парусини, щоб не одвологли в дощ. І хоч як важко правити Данилові свою ношу, аж згинається старий, однак несе, бо знає, що без усього того добра, що в нього за плечима, в лісі, далеко од села, не проживеш. За зиму сторожка — хатка об одним віконці й під соломою — ніби постаріла, дужче вгрузла в землю, стоїть під самісінькою горою серед грушевого та черемхового цвіту, як вулик. Кузька оббігає її кругом, шкребеться лапами в низьке віконце, що немовби вицвіло за зиму, тоді кидається під поріжок до свого кубла. Але там вогко, сіно пахне цвіллю, дошки пахнуть грибок і трухлявиною.

Незатишно.

Тим часом підходить Данило, скидає з плечей лантух на лямках з мотузка, знімає і ставить під стіну сторожки рушницю, одмикає двері, промовляючи до Кузьки:

— Ну, от ми й дома, Кузьмо. Тепер будемо хазяйнувати вдвох... У сторожці сутінь та вистояний за зиму холод, що причаївся тут ще з осені. Кузька хутко обнишпорює темні покутки й натрапляє на своїх давніх знайомих: залізні граблі, лопату, сапу, ящикок з цвяхами, що пахнуть іржею, старий розплесканий молоток та коритчатка з насінням, від яких сходить дух берези, дубка й сосни.

Тим часом Данило виносить на сонце стару ковдру, щоб теплий вітерець вивіяв з неї холод, згрібає в оберемок вологе сіно з ліжка й теж виносить надвір: хай сохне. З оберемка випорскують дотолу дрібні мишенята й сірими грудочками розкочуються по долівці.

Набігавшись за день та нахвилювавшись, Кузька лягає біля багаття, кладе голову на передні лапи й, не кліпаючи, дивиться на вогонь. А сонце сідає й сідає за гору, поволі змовкають пташки в лісі — заходить вечір. Так починається лісове життя Данила та Кузьки. (Гр. Тютюнник, 460 сл.).

Завдання:

1. Побачивши корабельну сосну, автор згадує сосну в:
а) Закревщині; б) Залуччині;
в) Золещині; г) Затріщиш.
2. Поруч з нею росла сосонка, покручена:
а) деревесним паралічем; б) вітрами й дощами;
в) деревесною подагрою; г) деревесним склерозом.
3. Товариша звали:
а) Павлусь; б) Петрусь;
в) Пилипко; г) Прокіпко.
4. Із сосни хлопці мали побачити:
а) Київ; б) Чернігів;
в) Черкаси; г) Конотоп.
5. Коли сосна похилилася, хлопець відчув під самим серцем:
а) неприємне скимління й порожняву;
б) великий страх і відчай;
в) як повіяло холодком;
г) як смокче під ложечкою.
6. З висоти рідний хутір був просто:
а) під ногами; б) під носом;
в) під сосною; г) під руками.
7. Сусідні села були на:
а) виднокрузі; б) видноті;
в) виду; г) овиді.
8. Серце скалатнулося радісно, бо:
а) золотом сяйнули церковні бані;
б) закучерявився далекий ліс;
в) побачив київські гори;
г) блиснула золотом Лавра.
9. Поглянувши пильніше, зрозумів — не Київ це, а:
а) Моровськ; б) Мокровськ;
в) Маровськ; г) Меровськ.
10. Нерукотворне диво — це:
а) громаддя білявого хмаровиння;
б) громаддя сіруватого хмаровиння;
в) громаддя рожевого хмаровиння;
г) громаддя блакитного хмаровиння.
11. Хлопець вірив у диво, як набожна людина вірить у речі, яких вона:
а) абсолютно не розуміє; б) ніколи не відчувала;
в) ніколи не торкалася; г) абсолютно не відає.
12. Хлопцеві відкрився віковичний Київ:
а) далекий, омріяний і милий;
б) чудовий, золотоверхий і чарівничий;
в) красивий, замріяний і незвіданий;
г) величний, прекрасний і незбагнений.

ПРИГОДА НА ЖУРАВЛИНОМУ ОСТРОВІ

Майже ціле літо я допомагав дядькові Хомі пасти телят на Журавлиному острові. Одного разу дядько сказав: «Ну, Василько, завтра доведеться самому попасти телят. Я поїду в лікарню. Зуби замучили». «А чи правда,— питаю,— буцімто на острові вовки водяться?» — та дядько вже спав. Не знаю, коли заснув я, але розбудив мене дядько Хома і наказав виганяти телят, а сам плигнув у човен. «Повернуся завтра вранці!» — гукнув він. У курені він залишив купку яблук. Я погнав телят до Чорного болота пастися. Увечері, коли заганяв телят, помітив, що серед них немає білохвостої Горгонки. «Що ж тепер робити,— думаю,— адже вона заблукала, ще десь вовки зустрінуть». Довелося йти шукати. Сонце швидко зайшло. Все навкруги перемінилось. Кущі, зелені вдень, тепер стояли чорними, зловісними. Довгенько блукав я, але Горгонки так і не знайшов. Вирішивши розпочати пошуки зранку, я наблизився до куреня, хотів залізти всередину. Але не встиг туди й зазирнути, як на мене з п'ятьми блимнули чийсь зелені очі. «Вовк!» — майнуло в голові. Від страху я мало не впав. Потім, повільно задкуючи, підійшов до товстого осокура і, як білка, метнувся по стовбуру вгору. Я знав, що вовки по деревах не лазять.

Місяць повільно плив між хмарами, а я сидів мов сич, до всього прислухаючись і не зводячи очей з куреня. Незабаром я дуже захотів спати, голова схилилась, як у підбитого горобчика. Обнявши руками товстий стовбур, я відразу ж заснув і так спав до ранку. Як тільки сонце визирнуло із-за кручі, я прокинувся. «Цікаво, невже клятий вовк досі лежить в курені?» — пошепки говорю сам до себе. Вломивши товсту ломаку, я кинув її на курінь. Бачу, він весь здригнувся, і в середині щось зашелестіло. Я зачаїв подих і насторожився. Але як же здивувався я і навіть очам своїм не повірив, коли побачив лису морду з коротенькими ріжками. З куреня вийшла, обтрушуючись і потягуючись, білохвоста Горгонка. Миттю скочив я з осокура, ляснув її батіжком спересердя й заліз у курінь. «З'їм хоч яблук,— думаю,— адже я не вечеряв». Та, на жаль, я тільки облизнувся. У курені не було жодного яблучка. За мене повечеряла білохвоста Горгонка

(За П. Висіканом).

Завдання:

1. Пригода відбулася на острові:

- а) Журавлиному;
- б) жаб'ячому;
- в) Жорновому.

2. Від кого ми дізналися про події на острові?

- а) Від дядька; б) від дідуся;
- в) від хлопчика.

3. Як звали пастушка?

- а) Ванько; б) Валько;
- в) Васько.

4. Він допомагав:

- а) дядькові Харитону;
- б) дядькові Хомі;
- в) дядькові Федору.

5. Вони пасли:

- а) телят; б) козенят;
- в) овечок.

6. Пасли худобу на:

- а) Чортовому болоті;
- б) Чорному болоті;
- в) на Чалому болоті.

7. Пастушок, коли ввечері заганяв худобу, помітив, що загубилася:

- а) Гартунька; б) Гапочка;
- в) Горгонка.

8. В пошуках заглянув до:

- а) куреня; б) хліву;
- в) намету.

9. Побачивши вовчі очі, пастушок метнувся вгору по стовбуру:

- а) берези; б) дуба;
- в) осокоу.

10. Він це зробив, бо:

- а) вовки не лазять по деревах;
- б) бо там можна виламати палицю для оборони;
- в) бо звідти можна подати сигнал про небезпеку.

11. На ранок він побачив, як зі схованки вийшла:

- а) білохвоста; б) чорнохвоста;
- в) рудохвоста.

12. До якого типу мовлення належить дане висловлювання?

- а) Роздуму;
- б) опису;
- в) розповіді.

АНДРІЙКО І ВОВК

Вовк уже не котився — його котив вітер. Його закотило в лісосмугу, він обійняв лапами якусь деревину, навіть учепився за неї зубами, але вітер відірвав вовка і від неї. Його котило на вогні невеликого висілка, і він нічого не міг удіяти: тільки-но ставав на свої вкрай знесилені лапи, як вітер здував його і робив своє...

Знайшли вовка льотчики. Вранці капітан Петро Лях біг на фіззарядку і за щось зачепився. Впав, витрусив сніг з-під майки, придивився — собака.

— Хлопці, а чий собака? — гукнув Петро своїм товаришам.

— Де?

— А ось, замерз.

Льотчики чобітьми повідкидали з вовка сніг.

— Цуценятко — слава Богу! — сказав Петро.— Щось змахує на вовка. Андрійку!

Прибіг Андрійко Лях, став на коліна, придивився і прошепотів:

— Вовк... Тату, це вовк! Не канадський, не кордільєрський, а наш степовий вовк!

— Замерз, бідолаха... Чи, може, вбили? Але хто? — звернувся Петро до товаришів.— Добре, побігли на зарядку, потім розберемось!

Льотчики побігли на спортивний майданчик. Андрійко схилився над Сіроманцем, відгорнув йому сніг від паші — під пашею сніг трохи відтав. Андрійко підняв вовчу голову і закричав:

— Тату! Вовк живий!

Доки біг тато з товаришами, Андрійко потягнув вовка до гаражів.

— Тату, розпалюй плитку в гаражі, я його тягну. Він дихає...

— Не тягни! Покинь, бо може вкусить,— крикнула з порога Андрійкова мати.

— Не вкусить! Він непритомний! І, видно, голодний, глянь, які ребра, тому й прийшов до нас при такому вітрі та при зимі. Андрійко заволик Сіроманця в гараж, підстелив під нього стару куфайку. Петро Лях нагримав на сина:

- Не підходь до нього! Якщо вовк, то нехай буде вовк. А ти не підходь! Хай полежить до вечора, може, одійде

...Минули дні, і не раз можна було бачити Сіроманця в ярах за висілком: він сидів і терпляче чекав, доки Андрійко Лях накатається на лижах з однокласниками. Хлопчики гасали навколо вовка, перекидалися, падали, виходило часом не без бійки і сліз: тоді Сіроманець подавав голос, і вся ватага рушала за ним снігами у виселок додому.

Льотчики видовбали ломами у мерзлій землі Сіроманцеві яму під лісосмугою, вкрили її соняшничинням, і він став там жити, аби не нюхати бензину в гаражі. Їсти йому приносили, та він тепер і сам добував дещо в полях, щоб не засиджуватись.

Невдовзі трапилася пригода. Після обіду Андрійко взяв лижі і пішов у степ. Стемніло, але хлопця все не було. Мати оббігала всі будинки — нема. А тут почалася заметіль.

Петро Лях, як птах проти бурі, заточуючись і провалюючий в темно-білі снігові вирви, подався до лісосмуги, до вовчого пристановиська.

Вітер розніс соняшничиння, яма завалена снігом, вовка не було.

В цей час вовк тяг Андрійка за комір. Вітер підганяв їх на снігових белебнях, але як тільки вони скочувалися в яр — отут сіроманцеві доводилося похекати та попріти. Тоді вовк закидав Андрійка собі на спину, розсував грудьми свіжий сніг, лапи ставали на твердіше, і вони посувалися до висілка. Андрійко обнімав вовки руками й ногами, щоб не зсуватися, щоб вовкові було легше.

Льотчики з ракетницями й ліхтарями вийшли за лісосмугу, але що побачиш у цьому сніговому ревінні?

Вовк поклав Андрійка на сніг і почав рити у снігу яму. Вирив яму, зсунув туди Андрійка і сам ліг біля нього. Почувши постріли ракетниці, він вискочив з ями й завив. Так він не вив ще ніколи. Він усе своє життя завивав з голоду або з горя. Тепер в його завиванні була надія й радість.

Андрійків тато й льотчики поскидали з себе кожухи, щоб легше було бігти, й кинулись на вовчий голос. Коли вони підбігли, знесилений вовк лежав на снігу. На його спині лежав Андрійко.

(600 слів)

(За М. Вінграновським)

Завдання:

1. Вітром вовка закотило:
  - а) у поле
  - б) у степ;
  - в) у ліс;
  - г) у лісосмугу.
2. Змерзлого вовка знайшли:
  - а) солдати;
  - б) льотчики;
  - в) спортсмени;
  - г) колгоспники.
3. Що вовк живий, Андрійко зрозумів із того, що:
  - а) він ледь помітно дихав;
  - б) він поворушився;
  - в) під його пащею трохи відтав сніг;
  - г) з його очей викотилася сльоза.
4. Андрійко самотужки потягнув вовка:
  - а) до хати;
  - б) до сараю;
  - в) до клуні;
  - г) до гаража.
5. Видужавши, Сіроманець оселився
  - а) у гаражі;
  - б) у сінях;
  - в) у вистеленій соняшничинням ямі під лісосмугою;
  - г) у виритій ним норі під корінням старого дерева.
6. Андрійко та Сіроманець потрапили:
  - а) під зливу в лісі;
  - б) у викопану мисливцями яму;
  - в) в ополонку на річці;
  - г) у заметіль у степу.
7. Потрапивши у скруту, вовк:
  - а) покинув Андрійка, щоб урятуватися самому;
  - б) тягнув Андрійка то за комір, то на спині;
  - в) ніс Андрійка перед собою, вхопивши зубами за одяг;
  - г) котив Андрійка перед собою.
8. На пошуки хлопця люди вирушили:
  - а) з ракетницями й ліхтарями;
  - б) з ракетницями й рушницями;
  - в) з ліхтарями й рушницями;
  - г) з ліхтарями й лопатами.
9. Вовк вирив у снігу яму, щоб:
  - а) закопавши хлопчика, позбутись його;
  - б) залізши в яму, лягти під хлопчоче тіло й так перечекати заметіль;
  - в) затуливши від вітру й морозу, зігріти хлопчика від морозу;
  - г) хлопчик у ямі чекав, поки вовк приведе людей.
10. Коли підбігли люди, Андрійко:
  - а) сам лежав у ямі;
  - б) лежав у ямі поруч із вовком;
  - в) лежав біля ями поруч із вовком;
  - г) лежав на спині у вовка.
11. Головна думка опрацьованого тексту:
  - а) засудження людської нерозважливості й необережності;
  - б) не потрібно підпускати до себе тварин;
  - в) ствердження того, що милосердя породжує милосердя;
  - г) засудження неуваги батьків до власних дітей.
12. Підтвердженням того, що дружба з хлопчиком замінила вовчу натуру, є те, що :
  - а) хижак оселився за лісосмугою у ямі;
  - б) вовк супроводжував хлопчика на прогулянках;
  - в) вовк жив у будинку з хлопчиком;
  - г) в його завиванні вперше бриніла надія на порятунок дитини й радість.

ДАВНЯ ФОРТЕЦЯ І «КНЯЖИЙ ГОРОД»

Сучасне село Седнів, що на Чернігівщині, у часи Київської Русі називалося Сновськом і було містом.

Отож, як стверджують історики, починаючи з X століття Сновськ був однією з найукріпленіших фортець Київської Русі. По задньому кордону або в тилу всіх перерахованих садиб тягнувся вал, рештки якого, хоч у зруйнованому вигляді, але збереглися за училищем у садибі Єфимова, далі — за цвинтарем, у другій садибі того ж власника, і, нарешті, в садибі Страмоуса.

Великий же відтинок валу, у довжину сажнів до 35-ти при висоті 5 аршин, добре вцілілий і тягнувся від дороги до цвинтаря Георгіївської церкви, на жаль, було розрито у 1896 році. При розкопці цього валу видно було зітліле на порох дубове дерево; це залишки частоколу. Знесено також давно і частину валу біля цвинтаря. Це і є ті залишки, що дали нам повну можливість встановити і вказати як площу давньої фортеці, так і напрямок самого валу. За валом цим глибокий природний рів, утворений весняними водами, які, до речі, і тепер поблизу Седнева ріжуть рови досить великі. Прилегла до фортеці права стіна цього великого і дуже довгого рову чи яру, в тих місцях, де майже прямовисно вона спускається до його дна, лише вирівняна і зроблена крутішою; в місцях же, де спуск до яру був ніби перерваний, у довжину на п'яту частину версти, викопано штучний рів і насипано вал, а за ним - крутий спуск до яру. Як вал, так і рів, щоправда не глибокий, всього аршинів 5 — 6, добре зберігся і, знаходячись на південно-західному боці фортеці, лежить сажнів на чотири нижче підшви першого валу.

Така фортеця з півдня, заходу і частково півночі, зі сходу ж вона закінчується урвищем, що спускається до річки Снов; з цього боку вона красива і неприступна, оскільки здіймається на 15 - 17 сажнів над рівнем води. Біля училища в неї є перешийок між ровом і обривом, де були ворота, що вели до фортеці, другі ж були там, де дорога мимо Домарчука.

Фортеця ця, що наочно видно і нам, являла собою твердиню.

У ній знаходилися висока дерев'яна вежа, звідки вели спостереження за ворогом, церква на честь Георгія на горі, яку нині звать Дяковою.

На місці цьому є велика котловина, де, як свідчать народні перекази, й стояла здавня церква. Старі люди ще зі своїх дитячих років пам'ятають тут декілька давніх могил і надгробний пам'ятник - кам'яний хрест 1650 року, який стоїть і досі. Батьки їхні казали, що тут стояла стара Георгіївська церква... Жили ж сновейці хуторами за фортецею...

У другій половині XII століття Сновськ, як ми вже знаємо, стає центром удільного князівства, а відтак фортеця розширюється за рахунок «княжого міста», що виникає на території сучасної садиби Лизогубів. Опис її також знаходимо у історичній розвідці О. Балики 1902 року:

«Ця частина фортеці не мала природних ровів і була оточена з усіх боків, за винятком східного, що являв собою кручу над річкою, насипаним валом, а за валом був виритий. У цій частині фортеці була дерев'яна вежа, князівські будівлі; воріт же було троє: із городнянської дороги, чернігівської і березнянської». Хто ж князував в удільному Сновську? Літописні дані досить скупі, та все ж називають деякі імена, пов'язані з цими подіями.

Першим відомим удільним сновським князем перед нами постає Ізяслав Давидович, брат чернігівського князя Володимира Давидовича. Обидва - онуки Святослава Ярославовича, котрий 1068 року переміг під Сновськом половців. Згадка датована вереснем 1149 року, коли великим київським князем став Юрій Долгорукий. Останній на прохання свого союзника, новгород-сіверського князя Святослава Ольговича, викликає Володимира до Києва, де Святослав йому сказав: «Ти держиш мою вотчину», відтак Святослав взяв у свого двоюрідного брата «Курськ з Посем'ям, і Сновську тисячу в Ізяслава, і Клечеськ, і всі дреговичі. І так, уладнавшись, вони роз'їхалися». Варто додати, що згодом Ізяславу Давидовичу випало стати князем чернігівським, а потім і Великим князем київським, помер він навесні 1161 року.

Під 1203 роком бачимо ще одного сновського князя - Ростислава Ярославича: він «веде Мстислава Володимировича у Сновськ до себе». Збереглися свідчення, що цей князь у 1191 - 1192 роках ходив разом з іншими князями на половців, його дружиною, згідно з Любецьким синодиком, була Всеслава чи, можливо, Євпраксія. Сам же князь мав християнське ім'я Іван.

Отож, до нас дійшли імена лише трьох удільних седнівських князів.

Найостанніше згадування Сновська доби Київської Русі позначене кінцем 1234 року, коли державу знову охопила громадянська війна і київський князь Володимир Рюрикович і Данило Галицький «пішли грабувати землю (Чернігівську), і взяли багато городів на Десні. Тоді ж взяли вони і Хоробор, і Сосницю, і Сновськ, і багато інших городів».

А через п'ять років Чернігово-Сіверщину спустошила орда монголо-татарського хана Менгу. Лиха доля спіткала тоді і Сновськ... (743 слова) *За В. Сапоном*

Завдання:

1. Як за часів Київської Русі називалося село Седнів?
а) Чернігів; б) Сновськ;
в) Смоленськ; г) Сіверськ.
2. Місто було побудоване як:
а) фортеця; б) терем;
в) неукріплене поселення; г) княжі палати.
3. Чи збереглися залишки стародавнього міста на початку X ст.?
а) збереглися погано;
б) не збереглися зовсім;
в) збереглися досить добре;
г) не могли зберегтися.
4. Коли було розрито частину валу від дороги до цвинтаря Георгіївської церкви?
а) 1789 р.; б) 1896 р.;
в) 1902 р.; г) 2001 р.
5. Де жили стародавні сновейці?
а) у фортеці; б) у замку;
в) хуторами за фортецею; г) за ровом.
6. Коли Сновськ став центром удільного князівства?
а) IV ст.; б) X ст.;
в) IX ст.; г) XII ст.
7. Хто був першим удільним сновським князем?
а) Володимир Давидович;
б) Святослав Ярославич;
в) Володимир Ольгович;
г) Ізяслав Давидович.
8. Коли Святослав Ярославич перемиг під Сновськом половців?
а) 1068 р.; б) 1234 р.;
в) 1086 р.; г) 1680 р.
9. Як звали дружину Ростислава Ярославича?
а) Предслава; б) Ярослава;
в) Мирослава; г) Всеслава.
10. Яке християнське ім'я мав князь Ростислав Ярославич?
а) Данило; б) Петро;
в) Микола; г) Іван.
11. Яким роком датується останнє літописне згадування міста Сновська?
а) 1111 р.; б) 1234 р.;
в) 1223 р.; г) 1324 р.
12. Яка лиха доля спіткала Сновськ разом з усією Чернігово-Сіверською землею через п'ять років після останньої літописної згадки про місто?
а) Пожежа; б) половецькі набіги;
в) монголо-татарська орда; г) сарана.

КОНТРОЛЬНЕ АУДІОВАННЯ

Перед його норою заходило на ніч сонце. Сонце зайшло. Ліс потемнів, кар'єр густо засинів, сосна угорі золотіла.

Ліс потемнів, кар'єр посинів, а ти золотієш, - сказав він сосні.

З нори вилазити не хотілося, а тут заболіло вухо, наче нічого було тому вухові зараз робити, - але заболіло.

Ковбаси найвсія, і магазинної, і так домашньої з часником,— куди я піду? Та не піду я нікуди. В норі тепло? Тепло. Вухо болить? Болить.

От і лежи.. Слухай собі небо над сосною, мугикай собі що хоч, не хоч — не мугикай.

Коров'як бджоли не любив. "Уночі, коли бджоли не літали, коров'як так було зацвітав своїм старим іржавим тілом, тягнувся з усіх сил - з-під старого раптом вилазило молоде, і цвіло молоде золотим, аж блищало, але бджоли й того не любив.

- Понюхаю тебе сам, - сказав лис коров'яку. І хоча з нори вилазити не хотілося - виліз. Став на пісок, побілений сонцем за літо, пісок залоскотав лисові лапи, і він ліг погрітися ще трохи на тепленькому.

Погрівся. Тоді пригнув лапою собі до носа коров'як, нюхнув його верхню квітку, під нею понюхав нижчу, під нижчою ще нижчу, під нижчою ще нижчішу, під тією найнижчішою, а попід найнижчішою, найнайнижчішою, вже при самій землі на піску.

Сосні зробилося млосно.

- Не обдуриш, — сказав ЛИС коров'яку, - бо твоя верхня квітка найсолодша!

В кар'єрі сплескувалась риба, над лісом летів літак.

- Лети! От залізу в нору, і ти мене вже більше цю ніч не побачиш, — сказав лис літаку.

Літак, видно, розсердився, бо розвернувся посеред неба над темним лісом у синім кар'єрі — прозолотився лише його тонкий хвіст нарівні з сосною.

Вухо давало себе ще знати. Лис засміявся з літака:

- Лети. На добраніч. Лети, бо хоча хвіст ще у сонці, а треба ж тобі десь ночувати. І полетів.

По той бік води під скелею важко дихали високі БілАЗи. Ті БілАЗи -лисове щастя: в обідню пору, коли хлопці з БілАЗів підполуднюють на гранітних каменюках, лис вже лежить за їхніми спинами в полинах.

- Я тут,— каже хлопцям лис. - Ніби не знаєте, що я лежу за вашими спинами в полинах? Знаєте, бо лишите мені на граніті магазинну і так з часником домашню, щоб потім дивитись на мене з БілАЗів, як я на граніті їм, а часник викидаю собі під лапи...

Лис кинувся за джмелем. Цей джміль давно морочив лисові голову, бо дуже хотів вижити лиса з нори і самому жити у ній. Джміль знав, що ця нора була не лисова, а борсукова. Але ж лис зайняв її першим! Лис зайняв її, коли ще мати була жива.

Джміль надувся і покотився тікати - навіть літати як слід не умів!

- Тікай, бо дожену! — закричав йому лис, а сам ліг на лапи у коров'яку і далі не побіг. - Не обдуриш! Бо ти заманюєш мене, я знаю куди...

Джміль заманював лиса до гусака. На тому тижні джміль прилетів в обід, саме тоді, коли лис повертався від БілАЗів, і коров'як зустрічав його. Джміль намалював крилами перед лисячим носом нору і сказав, що нора - його. Лис, довго не думаючи, дихнув на джмеля часником і заліпив йому лапою. Джміль трохи було оглух, але не впав, збив пелюстку з коров'яку і подерся на небо.

- Так ти ще й мій коров'як оббиваєш! - і лис по-справжньому кинувся за джмелем, бо знав, що джміль довго у небі не пролетить.

Джміль — не літак. І догнав його, правда, вже у селі за кар'єром в калюжі, де саме купався гусак: джміль з розгону і втоми впав за гусаком у калюжу, а лис наскочив на гусака — гусак саме точив дзьоба об воду, і лисові від того точеного дзьоба засвітилося в очах... Прощально-жовто засвітився коров'як...

Сергій Іванович Проць саме тоді йшов зі школи. Сергій Іванович хоча і був сьогодні, першого вересня, першачком, і вчителька так його і назвала, кинувся з новим портфелем у калюжу, підгилив ногою гусака, підхопив лиса на руки і побіг додому.

Гусак подивився вслід новій мокрій формі Сергійка - Сергія Івановича, побовтав лапою в калюжі скаламученим небом і знову почав точити об воду дзьоба, не забуваючи поглядати і на джмеля, що обсихав на портфелі.

Я тобі дам! Мамо... Лисенятко до хати - а портфель? Мамо...А яке ж воно мокре, та мале, та жовтеньке... Іди ж мені зараз же по портфель! Ось прийде тато...В кар'єрі сплескувалась риба, і від того срібного сплескування лисові зарябіло в очах, рябіло доти, аж доки коров'як не сказав лисові «на добраніч».

За М. Вінграновським

Завдання:

1. «Ліс потемнів, кар'єр посинів, а ти золотієш». До кого звернувся з цими словами лис?
  - а) до сосни; б) до липи;
  - в) до дуба; г) до ялини.
2. Що боліло у лиса?
  - а) ніс; б) вухо;
  - в) лапа; г) хвіст.
3. Чого не любили бджоли?
  - а) звіробою; б) ромашок;
  - в) коров'яку; г) кропиви.
4. «От залізу в нору, і ти мене вже більше цю ніч не побачиш». Кому були адресовані ці лисові слова?
  - а) сосні; б) літаку;
  - в) джмелю; г) гусаку.
5. Хто залишав лисові на граніті ковбасу?
  - а) хлопці з Камазів;
  - б) хлопці з Луазів;
  - в) хлопці з Білазів.
  - г) хлопці з Мазів
6. Хто хотів зайняти лисову нору?
  - а) гусак; б) джміль;
  - в) борсук; г) їжак.
7. Від чого лисові засвітилося в очах?
  - а) від джмелевого укусу;
  - б) від гусакового дзьоба;
  - в) від літакового гудіння;
  - г) від світла фар Вілазів.
8. Як звали хлопчика, який урятував лисеня?
  - а) Іван Степанович Троць;
  - б) Сергій Іванович Проць;
  - в) Сергій Васильович Проць;
  - г) Сергій Петрович Проць.
9. Як сьогодні назвала вчителька Сергійка?
  - а) першачком; б) молодцем;
  - в) первінцем; г) розумником.
10. На чому обсихав джміль?
  - а) на камені; б) на березі;
  - в) на портфелі; г) на дощі.
11. Кому належать слова: «А яке воно ж мокре, та мале, та жовтеньке...»?
  - а) Сергійкові; б) татові;
  - в) бабусі; г) мамі.
12. Хто сказав лисові «на добраніч»?
  - а) риба; б) коров'як; в) джміль; г) сосна.

ФОНТАН НА КОНТРАКТОВІЙ ПЛОЩІ

За традицією в давнину у більшості європейських міст перед Ратушею або Магістратом споруджували фонтан. Такої відповідності дотримали й у Києві. У XV ст. на центральній площі Подолі, що мала назву Ринкової, стояла дерев'яна Ратуша, а поряд дерев'яний павільйон-криниця. 1697 р на майдані було зведено мурований Магістрат, а поряд – кам'яний фонтан-ротонда.

Пізніше фонтан було перебудовано. Проектними й будівельними роботами керував український архітектор Іван Григорович-Барський. На той час цей талановитий митець обіймав посаду магістратського зодчого. Ним уже було зведено Покровську та Набережно-Микільську церкви, дзвіницю Успенського собору, будівлю бурси та чимало інших відомих споруд. Будівлі Григоровича-Барського були вирішені в архітектурному стилі бароко, вони вирізнялися стриманістю, витонченістю та гармонією пропорцій.

На підставі аналізу описів мандрівників та архівних матеріалів встановлено, що збудований І.Григоровичем-Барським фонтан "Феліціан", що пізніше перетворився на фонтан "Самсон", було створено у 1748-49 рр. Фонтан мав форму ротонди - чотирикутного павільйону. Покрівля являла собою баню, що спиралась на чотири масивні стовпи, об'єднані арками. Покрівлю увінчувало плоске золочене зображення Апостола Андрія Первозванного з хрестом у піднятій руці. Його постать ніби перегукувалась із фігурою богині правосуддя Феміди, що височіла на башті Магістрату.

Усередині ротонди був колодязь із кам'яними стінками. Посеред колодязя на п'єдесталі було встановлено статую. Дерев'яна постать асоціювалася із давньоримською богинею щастя Феліцитой, хоча кияни зазвичай називали статую просто ангелом. У правій руці ангел тримав кухлика, з якого безперервно цебеніла вода.

Ангела з кухлем прозвали Феліціаном, від чого серед киян фонтан отримав назву - "Феліціанський". У архівних матеріалах поширена назва "Феліціан".

Фонтан "Феліціан" не був на Подолі єдиним. Усього існувало 12 колодязів, воду до яких було підведено підземними трубами. Труби було видовбано усередині соснових колод довжиною 8-10 см, діаметром не менше як 40 см, з'єднаних залізними муфтами. Вода стікала з гори, на якій, за легендою, Апостол Андрій, поблагословивши Київ, встановив хрест.

Скульптурна частина фонтана – ангел з кухлем – простояла до 1808 р. У цьому році проводився ремонт дерев'яних труб. Напевно, під час цього ремонту статую замінили. За 60 років дерев'яна скульптура під впливом води могла пошкодитись. Отож "Феліціана" замінили на скульптурну групу "Самсон і лев".

Улітку 1811 року пожежа протягом дня знищила усі споруди цієї частини міста. Водогін також було пошкоджено. Ротонду невдовзі було полагоджено, проте її капітальний ремонт було здійснено лише через 60 років. Тепер павільйон мав у плані коло. Скульптурна частина фонтана стояла на круглому п'єдесталі посередині дерев'яного басейну. Дерев'яний Самсон, що мав звичайний людський зріст, роздирав щелепи леву. Статую було пофарбовано олійними фарбами. Вода з лівової пащі виливалася у басейн, а тоді спеціальними трубами стікала до Дніпра.

Головну роль у споруді грала архітектурна його частина – ротонда у стилі бароко. Статуя виконувала лише декоративну функцію.

Народний майстер створив постать міфологічного Самсона, який важко й упевнено спирається ногами на землю, чим створює враження міцї й непереможності. Його дуже тіло переплітається зі згином тулуба звіра. Проте загальна виразність скульптурної групи дещо втрачається внаслідок грубуватої обробки дерева.

Розміри скульптури 1,5 x 1 м. З архітектурою фонтану скульптурна композиція створює єдиний ансамбль. Яскраве розмалювання статуї підсилює своєрідний декоративний ефект.

У житті киян фонтан відігравав помітну роль. Він був центральною фігурою урочистого хресного ходу, що відбувався у серпні в День святих мучеників Макковеїв. Процесія на чолі з митрополитом святила воду фонтану. Крім того, ротонда фонтана була увінчана фігурою Андрія Первозванного з хрестом у руці. Саме Андрій Певозванний вважався божественним засновником Києва, і фонтан нагадував про це киянам.

Минав час, відбувся жовтневий переворот, змінилась ідеологія, і замість християнських символів у Києві з'явилися символи нової влади: зірки, серп і молот, червоний стяг, скульптури робітника, селянки, численні статуї вождя. 1934 р. фонтан "Самсон" було знищено як "пережиток минулого". Споруда виявилася міцною – зруйнувати її ломами не вдалося. Варварам довелося звернутися до військових. В архіві зберігається унікальна фотографія - руїни фонтана після вибуху.

Проте дерев'яний Самсон із левом врятувався! Перед початком Першої світової війни завбачливі кияни передали статую до міського музею, на її місці встановивши бетонну копію. Саме в пащу бетонного лева, як свідчать очевидці тих трагічних подій, військові й заклали динаміт. До свого варварського знищення вишукана ротонда проіснувала на Подолі близько 175 літ.

У 70-х роках минулого століття було порушено питання про відновлення фонтана. Почалися пошуки старих фотографій, розкопки фундаменту. У фондах музею українського мистецтва було знайдено унікальну річ - фігуру Андрія Первозванного, що зберігалась там як скульптура XVIII ст. роботи невідомого автора.

Будівництво фонтана велося з максимально можливим у наш час дотриманням будівельних прийомів XVIII ст. Постала проблема: як відновлювати постать Андрія Первозванного, коли в нього в руці хрест? В результаті напружених роздумів і тривалих консультацій прийняли рішення: завершити ротонду фігурою апостола Андрія лише з нижньою частиною хреста, без поперечини, що сприймалося як посох.

Час спливав, і Україна здобула незалежність. Духовність почала повертатись в оселі й душі українців. Напередодні візиту до Києва французької делегації Андрію Первозданному допаяли верхівку хреста. Відтоді Святий Апостол знову благословляє своїм хрестом подільський Контрактовий майдан, а з ним увесь Київ. (За Л.Толочко)

Завдання:

1. У добу середньовіччя в європейських містах перед Ратушею або Магістратом споруджували
  - а) собор;
  - б) пам'ятник;
  - в) фонтан.
2. Покровську та Набережно-Микільську церкви, дзвіницю Успенського собору та фонтан на Контрактовій площі було зведено київським зодчим
  - а) Степаном Ковніром;
  - б) Іваном Григоровичем-Барським;
  - в) Йоганном Шеделем.
3. Первісно фонтан мав форму
  - а) кола;
  - б) ротонди - чотирикутного павільйону;
  - в) прямокутника із заокругленими кутами.
4. Покрівлю увінчувало плоске золочене зображення
  - а) давньоримської богині щастя Феліцити,
  - б) Богородиці;
  - в) Апостола Андрія Первозванного.
5. Крім фонтану "Феліціан" на Подолі існувало ще
  - а) 5 фонтанів;
  - б) 12 фонтанів;
  - в) 20 фонтанів.
6. Улітку 1811 року фонтан і водогін були знищені
  - а) паводком;
  - б) землетрусом;
  - в) пожежею.
7. Після відновлення фонтану над колодязем було встановлено статую
  - а) Андрія Первозданного;
  - б) Самсона з левом;
  - в) ангела.
8. Статую було виконано
  - а) з мармуру;
  - б) з дерева;
  - в) з глини.
9. Як "пережиток минулого" фонтан "Самсон" було знищено
  - а) 1917 року;
  - б) 1934 року;
  - в) 1970 року.
10. До місцевого музею статуя Самсона була передана киянами
  - а) перед першою світовою війною;
  - б) у 30-ті роки;
  - в) у 50-ті роки.
11. У 70-ті роки у фондах музею українського мистецтва було знайдено таку деталь фонтану, як
  - а) постать ангела;
  - б) зображення лева;
  - в) фігуру Андрія Первозванного.
12. Повністю. Фонтан "Самсон" було відновлено
  - а) у 40-вих роках;
  - б) у 70-х роках;
  - в) після повернення Україні незалежності.

ТАКИЙ У НЬОГО Й БАТЬКО БУВ

Не вузькою, щоб не можна було возами роз'їхатися, і не широкою, щоб не надривати голос і легко можна було докричатися до сусіда напроти, йду рідною вулицею і читаю прізвища на хатніх причілках.

Першим чітко вирізняється на облупленому номері – Тугай. Видно, недавно наведено білилом. Вигоряло цього літа усе, навіть прізвища. Пригадую, клопітно йому, Кирилові, з отим прізвищем. Усе перепитують – яка перша буква. «Ти!» – чомусь кричав Кирило і вказував перстом на того, хто перепитував.

Далі – Недайбоженко. Але то лише прізвище таке. Божаться вуличани, що перед «недай» ще й «та» стояло, а коли записували їхнього прадіда на турецьку – підкоротили прізвище для зручності. Теперішні Недайбоженки – вштиві, безвредні люди. Може, саме прізвище й робило їх такими. Щоб не дорікали: бач – у них і прізвище таке, що не дай Бог!

Пані будь ласка. Це – відразу за Недайбоженками. Ото вже невідповідність, я вам скажу. Мов би позбиткувався той, хто прізвища роздавав. Не те щоб хоч вирвалося колись оте «будь ласка». Це я про Петра. Однолітки ми з ним. Може, до і після нього зовсім інші Панібудьласки були. А цей, було, як сказати щось хотів, то, щоб привернути увагу – затирить під ребро. А коли згоден, то обов'язково вгилить по плечу: згода! Але коли на людях називали його прізвище, Петро підхоплювався і завчено промовляв: «Будь ласка».

Далі – Запнівітер. Той мав хату під прізвище. Його хата довжиною своєю прикривала степові нишпиркові вихорці, що шастали по кутках і завулках нашого краю. Макар пишався з того неабияк і, покуруючи цигарку, щоосені розповідав, як йому вдалося обставити хату соняшничинням та кукурудзинням, а ще між ними і стіною набити сухого листя. Натякав, бо хто ж здогадається, що то він і для усієї громади, що поза ним забудувалася, старався, запинав од вітру.

Перекотиполе – відразу ж за ним. Тому вітри мовби й на руку. Відтак перебивав Макара: «Укутуй, укутуй свою хатищу, аби у явдошенят зимою під носом ковзанки не...» І щоразу не доказував. Слова не міг підібрати. Чому явдошенят, а не макаренят, вуличани не допитувалися.

Іду отак собі й читаю: Неїжкаша, Рябокінь, Убийвовк, Нетудихата, Недобивайло, Галушка, Тягнирядно, Костогрис, Покотило, Нечитайло, Чуб. Не вулиця, а Запорізька Січ.

Довгоступ. Дід його покійний чи то вже так знався на ступах, чи то вже вони йому втовклися-впеклися замолоду, бо ступником по наймах ходив. На старість таке витівав з отими ступами... Це вже за моєї пам'яті. Підмовить когось із краян, поторгується для порядку, щоб чутки пішли – Довгоступ купує ступу. А потім назбирає парубчаків з усієї вулиці і ті, упріваючи, несуть селом незручну, неоковирну і важучу ступу. Внесуть її в двір, втягнуть під дах комори. Дід Митроха замірять мотузкою піл, затим ступище і ступило, розпачливо розведе руками:

– Не влізла, клята. Довгуювата. – «Ую» – дідом придумана частина слова. – На цей раз, мати, не купуватиму. Віднесіть, хлопці, де брали.

Спітніле парубоцтво, тепер вже найняте власником ступи, неуміло лаючись, аби набити ціну за перенесення, горбиться під ступою, а добросердні сусіди із-за тинів їх заспокоюють:

– А що ж ви хотіли з того Митрохи? У нього й батько такий був. Той усе готовий саж для свиней приміряв між хлівцем та повіткою.

Це ж іду я іще по один бік вулиці. Ба – знайомий причілок! Моє прізвище... Мені з ним, як кажуть поталанило!.

525 слів

Леонід Вернигора

Завдання:

1. Якою вулицею йшов автор:

А. Сусідньою. Б. Рідною. В. Незнайомою. Г. Невідомою.

2. Яким було перше прізвище, яке він прочитав?

А. Тугай. Б. Бугай. В. Пугай. Г. Папай.

3. Недайбоженки були люди:

А. Ледачі. Б. Добрі. В. Безвредні. Г. Забобонні.

4. Одразу за Недайбоженками жив:

А. Панебудьласка. Б. Панібудьласка.

В. Перекотиполе. Г. Довгоступ.

5. Запнівiтер обсадив свою хату:

А. Соняшничинням і кукурудзинням.

Б. Чорнобривцями й мальвами.

В. Бузиною й вишнями.

Г. Калиною й берізками.

6. Між стіною своєї хати і насадженнями Запнівiтер понапихав:

А. Землі. Б. Дощечок. В. Листя. Г. Бур'яну.

7. Після Запнівiтра жив:

А. Перекотиполе. Б. Ряботiнь.

В. Покотило. Г. Тягнирядно.

8. Довгоступ купував ступи:

А. Широкі.

Б. Довгі.

В. Вузькі.

Г. Низькі.

9. Дід Довгоступ вигадав свою частин слова:

А. «Аю».

Б. «Ую».

В. «Гую».

Г. «Юю».

10. У кого «...й батько таким був »:

А. В Перекотиполя.

Б. Нечитайла.

В. Довгоступа.

Г. Недобивайла.

11. Напишіть якомога більше прізвищ, які ви прочитали в цьому творі. Які вам найбільше сподобалися і чому?

12. Вигадайте цікаву історію походження вашого прізвища.(6-8 речень).

ДЯДЯ ВЛАС

Високий, з могутніми плечима і гарними чорними вусами чоловік неквапливо підійшов до нас, поклав на землю піджака, якого ніс на руці, і густим дужим басом запитав:

— Що сталося, хлоп'ята?

Я мовчав, тільки схлипував, розмазуючи сльози по щоках брудними кулаками. А Ілько відповів невиразно:

— Та ось... він їхав, а воно...

Мабуть, я-таки здавався дуже смішним, бо чоловік раптом голосно й розкотисто зареготав:

— Оце так велосипедисти!.. Оце так спортсмени!.. Звісно ж, з гори з'їжджали?

— Та... не високо... — промимрив Ілько.

— Авжеж! Хіба це для нас гора? Так собі, нікчемна гірка!.. То що, кажеш, у сильце попався? Ану давай будемо виручати...

Мені не видно було, що він робить, але я раптом відчув, що вже звільнився з полону. Сів і почав терти свій палець, що аж посинів та занімів від болю.

— Педаль ви, хлопці, здорово зігнули, — сказав чоловік. — Доведеться вашого коня в майстерню здавати. Ну, а палець як?.. Нічого, заживе... Тебе як звуть? — звернувся він до мене.

— Левко.

— А тебе?

— А мене — Ілько... Ми в одному класі.

— Либонь, товаришуєте?

— Ага... А вас як звуть? — сміливо спитав Ілько.

— А мене звуть Власом Микитовичем.

— Спасибі, дядю Власе. А то хтозна, що й робили б.

— Буває... — сказав Влас Микитович й усміхнувся у свої гарні вуса. — Може, колись і ви мені в пригоді станете. Я бачу, ви хлопці хвацькі!

Він узяв піджак із землі, знову перекинув його через руку і попрощався:

— Ну, бувайте... мені пора.

Він пішов. А ми з Ільком разом кинулись до велосипеда, щоб подивитись, що ж з ним робити. Нести в майстерню, як порадив дядя Влас?

Але де взяти грошей на ремонт? Тих, що лишилися, не вистачить. Та й як нести, коли велосипеда щойно куплено?

— Що ж його придумати, Ілько? — запитав я в розпачі.

— А знаєш що? Давай самі відремонтуємо. Подумаєш, велике діло — виправити педаль! То якби всередині щось зіпсувалось, у механізмові, тоді хочеш не хочеш неси в майстерню. А це ж — зверху, усе видно...

Ця порада мені сподобалась.

— Ти тримай велосипед, а я буду тягти педаль, — сказав я.

Проте, як ми не силкувались, клята педаль не розгиналась.

— О, придумав! — просяяв Ілько. — Зараз ми її каменем...

Ми покладали велосипед на великий камінь, а меншим Ілько почав гатити по педалі.

Але й це не допомогло, тільки поколупали на педалі новенький блискучий нікель.

— Не сумуй, — заспокоїв мене Ілько, бачачи, що я й зовсім похнюпився. — Велосипед поставиш у сараї, ніхто й не побачить. А опісля попросиш у матері грошей на що-небудь, і ми відремонтуємо. У майстерні це зроблять швидко, при нас.

На цьому й порішили. Палець у мене вже не болів, як спершу, і ми заходилися грати у футбол. Грали, аж поки і вечоріти почало.

Але додому йти не хотілось.

Ми тільки забігли в двір, щоб залишити в сараї велосипед та футбольний м'яч, і пішли блукати по місту.

Коли я прийшов додому, тато і мама міцно спали (Д. Ткач, 492 сл.).

Завдання:

1. Визначити тип мовлення тексту.

- а) Розповідь з елементами опису;   б) роздум;
в) розповідь з елементами роздуму;   г) опис.

2. Скільки осіб є учасниками ситуації спілкування?

- а) Двоє;   б) троє;   в) четверо;   г) п'ятеро.

3. Як звали хлопців?

- а) Левко й Микола;   б) Ілько й Павло;
в) Левко й Ілько;   г) Ілько і Влас.

4. Від чийого імені йдеться розповідь?

- а) Від імені Ілька;   б) імені дядька Власа;
в) імені Павла;   г) імені Левка.

5. З чим порівняв дядько Влас велосипед хлопців?

- а) З літаком;   б) вітром;   в) механізмом;   г) конем.

6. Що запропонував дядько Влас хлопцям зробити з велосипедом?

- а) Здати в майстерню;   б) віднести додому;
в) відремонтувати самим;   г) залишити в сараї.

7. Що було зіпсовано у велосипеді?

- а) Колесо;   б) педаль;   в) механізм;   г) рама.

8. Продовжити репліку діалогу:

— ... А вас як звать? — сміливо спитав Ілько.

— А мене звать ... .

- а) Власом Микитовичем;   б) Власом Миколайовичем;
в) Власом Михайловичем;   г) Власом Никифоровичем.

9. Відновити слова дядька Власа: Може, колись і ви мені в пригоді станете. Я бачу, ви хлопці ... .

- а) ...спортсмени;   б) веселі;   в) майстровиті;   г) хвацькі.

10. Що робили хлопці після того, як залишили в сараї велосипед?

- а) блукали по місту;   б) грали у футбол;
в) зайнялися ремонтом велосипеду;   г) пішли спати.

11. Який фрагмент тексту містить риторичне запитання?

- а) — Що ж його придумати, Ілько?   б) — Що сталося, хлоп'ята?
в) Але де взяти грошей на ремонт? Тих, що лишилися, не вистачить. Та як нести, коли велосипеда щойно куплено?
г) — А знаєш що? Давай самі відремонтуємо.

12. Які формули мовленнєвого етикету не використовуються в репліках діалогу?

- а) Слова привітання;   б) слова вибачення;
в) слова прощання;   г) звертання.

ВЕКША

Увесь день і всю ніч Векша спав, мов убитий. Не чув, як пастух, що підібрав його неприємним учора, попоравши отару, ліг спати, коли той встав уранці. Прокинувся й не зрозумів одразу, де він. Виглянув надвір. Неподалік пасеться отара, старий із соколом на плечі порається поруч.

Закрапав дощик. Пастух, завернувши од лісу отару, заліз до Векші в курінь. Витяг з торби прісного коржа, кружало сиру. Розломивши коржа, простягнув половину Векші, спитав, усміхаючись:

- У неволі харчі, мабуть, кращі?

- Для мене гіркими були, - зітхнув Векша. – Найсмачніші – батькові-материні.

- Правду кажеш, - кивнув старий головою. – свій чорний хліб ліпший за чужі пироги.

- Я от думав інколи, - розказував Векша, - якщо вже так судилося, забуду домівку, рідню. Житиму як прийдеться. А як ніч настане, така туга скімляча найде, ридма б ридав. Якби й рідні не було на Русі, і тоді б утік до неї. Не співали для мене в неволі пташки, квіти не квітли, зорі не світили... І чого воно так, що своя земля наймиліша?

- О-хо-хо! – зітхнув болгарин. – Кажуть-бо: по вітчизні й кості плачуть. Виглянь-бо, де вівці, а я повім тобі стару, може, казуку, може, й бувальщину...

Векша визирнув з куреня. Отара, збившись до купи, стояла під розлогим дубом. Круг неї тулилися змоклі пси.

- Так от слухай, - почав спроквола пастух. – Колись давно в якогось там князя було двоє синів. Коли князь постарів, то посадив на князівський стіл не старшого, як велося завжди. А молодшого сина. Кажуть, начебто він недолюблював старшого, тому так і вчинив.

Це дуже образило старшого княжича, і він, проклявши рідню, втік до ворога, сусідського князя, поклавши собі ніколи більше не вертатися додому.

Там, на чужій землі, його добре прийняли, князь навіть дочку свою віддав за нього. Розкошує княжич, шана йому й повага.

Та минуло небагато часу, і почав він нудьгувати за рідною стороною. Сохнув, як стебло без води. Їсти не їхв, пити не пив, жона-красуня стала йому не мила.

Бачить ту тугу його тесть, мужів наймудріших з усієї землі скликає, ради в них питає, які відігнати від княжича муки-страждання.

А в дрімучих лісах жив чудесник столітній, який за зілля знався. Знайшли його княжі люди. І мовив князеві сивий, як голуб, дідуган:

- Є в мене зілля чудодійне, що долає лихоманку, перестріт, падоніг... Та всесильне воно лише проти поганої недуги. Якщо ж недуга не від злих духів або її зовсім нема, воно стає отрутою...

- Вари скоріше зілля! – звелів владар. – Не бачиш – княжич гине!

Скорився чудесник, зварив зілля і дав випити княжичеві. Та не встиг той чари від губ відняти, як струменівся нараз, мов гад його вжалив, впав у корчах на землю, а там і задубів.

Замовк пастух. Векша сидить – не ворухнеться.

- А ти кажеш – забути свою сторону - обізвався старий. – Добрий син ніколи не забуде вітчизну, і сили в світі такої немає, щоб вона зборола в ньому тугу-нудьгу. Мовиться ж: розлучений з любкою плаче сім літ, розлучений з батьківщиною плаче все життя. Краще бути жебраком удома, ніж царем на чужині, бо чужий вогонь холодніший за кригу... (За Б. Комаром; 480 сл.)

Завдання:

1. Втікача Векшу пастух підібрав:
А неприємним; Б пораним; В покаліченим; Г тяжко хворим.
2. Пастух поклав Векшу відпочивати у
А шатрі; Б наметі; В курені; Г будинку.
3. Пастух пригостив утікача:
А пшеничним калачем і м'ясом;
Б прісним коржем та сиром;
В чорним хлібом і маслом;
Г сухарем і молоком.
4. Найсмачнішими харсами Векша вважав:
А батькові-материні; Б княжі;
В свої власні; Г ті, що спживав у неволі.
5. Старий пастух розповів утікачеві:
А казку чи бувальщину; Б билину чи думу;
В легенду чи переказ; Г байку чи притчу.
6. Княжий син покинув батьківщину, тому що
А не злюбив мачухи;
Б батько заборонив одружитися з коханою;
В батько позбавив спадщини;
Г батько віддав княжий стіл не йому.
7. Ображений княжич утік до
А сусіда, рідного дядька; Б ворога, сусідського князя;
В у інше князівство, де княжив дід; Г у степ до печенігів.
8. На чужині княжич зустрів
А презирство й зневагу; Б байдуже ставлення;
В шану й повагу; Г нещирість і лестощі.
9. Через якийсь час почав княжич нудьгувати за:
А батьком; Б братом; В домівкою; Г рідною стороною.
10. Значення слова кудесник таке:
А лікар, народний цілитель; Б знавець давніх звичаїв;
В жрець культу язичницького бога; Г воїн, дружинник.
11. Кудесник попередив, що його зілля рятує від
А будь-якої хвороби; Б недуги, заподіяної злими духами;
В тільки від заразних хвороб; Г тільки від душевних недуг.
12. Вираз краще бути жебраком удома, ніж царем на чужині є
А рядком з народної пісні; Б цитатою з художнього твору;
В народним прислів'ям; Г народною приказкою.

КАРА БОЖА

Мама Марійку дуже любить. Дідусь з бабусею також, але мама таки сильніше. Вона завжди каже донечці:

– Ти моя квіточка, ти моя царівночка, ти найкраща в світі.

Дівчинка переконана, що вона особлива і часто задивляється в дзеркало. Бо й справді: хіба не красива? Біляве хвилясте волоссячко, карі оченята, маленький носик і пухкі губенята. А які красиві, яскраві в Марійки платтячка і стрічки! Мама таки старається. Свою стару кофту вже стільки разів штопала, а донечці щоразу – обнова. Бабуся тільки головою хитає, звертаючись до матері:

– Могло б цього дрантя бути й менше. Ти в другому класі і третини того не мала. Отак звикне, поки маленька, а підросте, тоді що робитимеш?

– Буду купувати все найкраще, бо вона в мене одна, ще й така красунечка, – відказує щораз мама.

– Ой, чи стане тобі здоров'я! Сама дитину ростиш, а хочеш перевершити тих, що впарі дбають, та ще й достатки мають, не те, що наша з дідом пенсія і твої заробітки.

– А я буду старатись, що б там не було.

Марійка, слухаючи таку розмову, мовчала, та, залишаючись з мамою наодинці, завжди клянчила то нові сережки, то спідничку, то ще щось. Мати завжди обіцяла і старалась виконати обіцянки, а малій було байдуже, що за новий костюмчик мама цілий тиждень у сусідів город сапала, а щоб купити курточку і чобітки, довелось половину всієї картоплі з городу продати.

Ось і цього разу з'явилася нова забаганка. Однокласниця Олька прийшла до школи в новому сарафанчику. Вона сьогодні святкувала іменини і хвалилась подарунками: маленькою сумочкою і джинсовим сарафанчиком.

Марійка аж кусала губенятка. Всі однокласники дивляться сьогодні лиш на ту руду Ольку, а на Марійку ніхто й разу не глянув.

Тому дівчинка повернулася зі школи надута і непривітна, на їжу навіть не глянула, хоч бабуся кілька разів припрошувала скуштувати борщику чи вареників, і вляглась на диван, чекаючи із повсякденних заробітків маму.

А ввечері була в хаті буря. Донечка голосила і верещала, тупаючи ніжками, не піддавалась на жодні умовляння: їй треба сарафанчика, і якнайскоріше. Мама пробувала пояснити, що нема грошей, що вона ще не повернула борг за светрик, котрий придбала для Марійки минулого тижня. Бабуся знов гірко хитала головою, а дідусь аж розсердився:

– Дивись, гнівається на тебе Матінка Божа, глянь як хмурить брови з образу. Ще й покарати за таке може. Невже ти не проживеш без того сарафанчика?

Нічого не допомагало. Дівчинка до півночі голосила, мати до ранку не спала – журилась. Вранці зняла з горища мішок з квасолею і вирушила на базар.

Донечка поснідала і пішла в школу веселенька. Вона не думала ні про що, крім сарафанчика. Як то їй буде приємно, коли одягне обнову і всі знову дивитимуться на неї із заздністю. Та раділа Марійка недовго. Коли повернулася зі школи, в хаті було холодно, бабуся кудись поділась і обіду не зварила.

Дівчинка вийшла на подвір'я. Дідусь говорив біля стайні з незнайомим чоловіком, потім вивів корову, витираючи сльози. Спантеличена Марійка підійшла ближче і почула, як дядько сказав:

– І вам не шкода корови? Як же дитина без молока?

– Це не дитина, а кара Божа, – відповів дідусь. А малій з сумом пояснив:

– Автобус, котрим поїхала мама на базар, перекинувся. Багато людей у лікарні. Вона також. Грошей на ліки треба багато... Як виживе... Минулись твої сарафанчики.

Дівчинці вперше в житті по-справжньому стало страшно. Хіба можна уявити собі життя без мами? Коли ніхто і ніколи не скаже: «Донечко, рідна».

Марійка побігла до хати і влякла перед образом Божої Матері:

– Матінко Божа, врятуй мою матусю. Я вже буду чемна і ніколи нічого не вимагатиму. Лиш би вона залишилася жива і здорова.

570 слів

(Н. Радиш)

Завдання:

1. З ким жила Марійка:

- а) з мамою й татом;
- б) з бабусею та дідусем;
- в) з мамою, бабусею та дідусем;
- г) дівчинка була сиротою.

2. У якому класі навчалася дівчинка:

- а) вона ходила в дитячий садок;
- б) у першому;
- в) у другому;
- г) у третьому.

3. Улюбленим заняттям Марійки було:

- а) читати;
- б) задивлятися в дзеркало;
- в) вишивати;
- г) допомагати мамі.

4. Для того, щоб купити донечці курточку й чобітки, матері довелося продати:

- а) половину всієї картоплі з городу;
- б) половину всієї моркви з городу;
- в) квасоллю;
- г) корову.

5. Що подарували однокласниці Ольці на іменини:

- а) сумочку й чобітки;
- б) нову ляльку;
- в) книжку й курточку;
- г) сумочку та джинсовий сарафанчик.

6. Що стало новою забаганкою Марійки:

- а) сумочка;
- б) чобітки;
- в) сарафанчик;
- г) сережки.

7. Що бабуся приготувала на обід:

- а) квасоллю;
- б) картоплю;
- в) борщ і голубці;
- г) борщ і вареники.

8. Що вирішила продати мати, аби задовольнити нову примху доньки:

- а) картоплю;
- б) квасоллю;
- в) горіхи;
- г) молоко.

9. Що трапилося із матір'ю Марійки:

- а) застудилася;
- б) отруїлася;
- в) потрапила в аварію;
- г) померла.

10. Кого дідусь назвав карою Божою:

- а) Марійку;
- б) бабусю;
- в) матір Марійки;
- г) сусідку.

11. Слова «надута, непривітна, засмучена» є:

- а) омонімами;
- б) антонімами;
- в) синонімами;
- г) фразеологізмами.

12. До якого типу висловлювання належить поданий текст:

- а) розповідь;
- б) опис;
- в) роздум;
- г) роздум з елементами опису.

МОВА ТВАРИН

Де б не жили тварини, вони завжди спілкуються між собою. У сім'ї, у зграї, у стаді тварини постійно дають знати одна одній про себе, про наближення ворогів, про їжу. Спілкування у тварин здійснюється за допомогою багатьох засобів. Зараз прийнято говорити, що в тварин є мова звуків, жестів, поз, хімічна мова запахів.

Нас цікавить передовсім звукова "мова" "братів наших менших". Відомо, що тварини передають різноманітні сигнали, часом не бачачи одна одну, на далекі відстані. Якщо говорити про звуки тварин, то їх можна поділити на голосові й неголосові. Типовий приклад неголосових звуків – стукання дзьобом у лелек. Зайці в разі небезпеки сильно тупають задніми ногами об землю. Бобер передає сигнали сильним ударом хвоста по воді.

Більшість звірів і птахів передають інформацію за допомогою сигналів голосових. Звуками тварини збирають зграю, сповіщають про корм, скликають дітей, відстрашують ворогів, кличуть особин протилежної статі, виражають неспокій, переляк, лють, задоволення.

Проте слід враховувати, що «мова» тварин зовсім не схожа на мову людей. Примітивні звуки, що їх подають тварини, є не що інше, як природжені голосові інстинкти. Навіть птахи, що говорять, - папуги, шпаки, сороки, граки – вимовляють і повторюють завчені слова, не розуміючи їх значення.

У людини ж звукова мова є наслідком здатності до мислення за допомогою слів. Завдяки такій здатності люди свідомо розмовляють про найрізноманітніші і найскладніші предмети й явища. А тварини тільки перегукуються. Шпака чи папугу можна навчити вимовляти слово атом, та хіба вони можуть зрозуміти, що це таке?

Щоправда, нерідко папуги та інші птахи, що говорять, вимовляють завчені слова й цілі фрази до ладу. Це пояснюється їхньою здатністю до утворення в них зв'язків між звуками-словами з певними діями (наприклад, з приходом і виходом людей, годуванням тощо). При вмілому, заздалегідь продуманому і спрямованому вихованні папугу можна навчити правильно добирати слова й цілі фрази відповідно до обставин.

Безумовно, «мову» тварин ніяк не можна поставити в один ряд із людською мовою, яка є результатом складної психічної діяльності

(За В.Сабунаєвим; 300 сл.).

Завдання:

1. Тварини передають різноманітні сигнали,
  - а) тільки бачачи одна одну;
  - б) не бачачи одна одну, але тільки на близькій відстані;
  - в) бачачи або не бачачи одна одну, на близькі і далекі відстані.
2. Тварини подають одна одній інформацію про
  - а) свої думки та міркування; б) свої спогади, плани на майбутнє;
  - в) про себе, про наближення ворогів, про їжу.
3. Тварини спілкуються за допомогою
  - а) випадково поданих знаків; б) добре обміркованих умовних знаків;
  - в) звуків, жестів, поз, запахів.
4. Прикладом неголосових звуків тварин є
  - а) воркотання голуба; б) крик сови; в) стукання дзьобом у лелек.
5. Удар бобра хвостом по воді є прикладом
  - а) голосового звуку; б) неголосового звуку; в) мови запахів.
6. Звуки тварин є
  - а) результатом усвідомленої мислительної діяльності;
  - б) природженими голосовими інстинктами;
  - в) випадковими продуктами дії голосових зв'язок.
7. Слово інстинкт означає:
  - а) уміння видавати голосні звуки; б) уміння сприймати звуки;
  - в) вроджену здатність тварин виконувати певні дії відповідно до обставин;
8. У людини звукова мова є наслідком
  - а) спроможності бездумно повторювати почуті звуки;
  - б) природжених інстинктів; в) здатності до мислення за допомогою слів.
9. Вимовляти «людські» слова спроможні навчитися
  - а) орли, соколи, шуліки; б) колібрі, корольки, чижі;
  - в) папуги, шпаки, сороки, граки.
10. Здатність деяких птахів вимовляти слова до ладу пояснюється
  - а) спроможністю вгадувати, яке слово слід вимовити;
  - б) спроможністю до утворення в них зв'язків між звуками-словами з певними діями; в) особливою будовою горлянки цих птахів.
11. Добирати слова відповідно до обставин папугу можна навчити
  - а) за допомогою використання певних медичних препаратів (ліків);
  - б) в результаті операції на мозку;
  - в) при вмілому, заздалегідь продуманому і спрямованому вихованні.
12. Опрацьований текст є
  - а) описом тварин, які спілкуються за допомогою звуків;
  - б) міркуванням про звукову «мову» тварин та її відмінності від мови людей;
  - в) розповіддю про те, як навчити папугу «розмовляти».

ДИКІ ГУСИ

Знаєте, як біля Великого Вербчого сідали дикі гуси? Завіхолило, вперіщив мороз, а гуси з якої далини далекої летіли, ось їм у небесах крила й узялись кригою, мусили сідати на землю.

Та й по інших селах усякої всячини творилося з гусьми, усього не розкажеш. А я вам про своє село повідаю, послушайте, бо сідали гуси й у нас. І не маленький табунець, а багато гусей, видно, багато табунів зібралося докупі. Ну, дітлахи уже не до школи й не до уроків, хто трапився на шкільному подвір'ї – усі вигулькнули в поле подивитись на гусей, бо такого ще не випадало бачити. А крила в гусей мокрі, десь там їх чи дощ намочив, чи ще яка біда, та ще і голодні птахи. Борсаються в снігу, крила обвисають, діти їх беруть руками, до грудей тулять, а куди нести не знають. За якийсь час і собаки із села набігли, бо почули здобич, то дітлахи познаходили дрючки, стали боронити гусей дрючками від собак. А дід Шуляк Дем'ян при- плуганився в поле бити диких гусей грушевим кийком. Трісь по голові – і в мішок, трісь – і в мішок, а гуска не годна злетіти чи втекти, уся обмерзла, сама очі заплющує, сама шию на сніг кладе. А той Ігорьок теж прибіг у поле подивитись на диких гусей. Може, подумалося дитині, що коли вже дикі гуси попадали в поле за селом, то чом не спробувати якійсь гусці сісти на спину і полетіти в небеса. Ігорьок серед школярів дивився, як той Шуляк Дем'ян б'є кийком диких гусей, а потім як заплаче! Я на своєму віку бачила всякі сльози, а таких сліз, либонь, до кінця життя більше не побачу. Тут наспіли вчителі зі школи й спровадили Шуляка з повним мішком диких гусей. А старий Дем'ян Шуляк одніс диких гусей побитих додому - і знов з мішечком під пахвою пришкандибав та дрючечка не забув узяти, у руці тримає. Огинається він осторонь, мов чорна ворона горбата, аж тут від села біжить малий Ігорьок. На ньому курточка синя, мов барвінок, цвіте, валяночки в снігу застрягають, то ледь борсається, а біжить. І лементує так, аж за живе бере! Підскочив до старого Шуляка й у лице: «Діду, я тебе спалив!» Глянули на село, а на обійсті в Шуляка й справді валує дим, щось горить. Дем'ян Шуляк у снігу загубив порожнього мішка й кийок свій викинув, покушпелив по снігу додому, а за ним іще люди кинулись на поміч, бо що не кажіть, а пожежа. Малий Ігорьок отой стоїть у полі біля табуна й знай кричить: « Діду, я тебе спалив!» Оце, значить, він так відплатив за побитих диких гусей. Бачте, які тепер діти. Гуси дикі замакітрили йому голову, то він ладен хазяїна спалити. Щоправда, той Шуляк такий хазяїн, як із пуги рушниця, а все ж таки не годиться.

(451 сл.)

(За Є. Гуцалом)

Завдання:

1. Гуси сідали біля:
а) Великих Сорочинців; б) Великого Лугу;
в) Великого Вербчого; г) Великого Верхівця.
2. Чому гуси мусили сідати на замлю?
а) зморилися в дорозі; б) завіхолило, вперіщив мороз;
в) пішли проливні дощі; г) поранилися об верхівки дерев.
3. Птахи були:
а) білі й уморені; б) мокрі й голодні;
в) сірі й тихі; г) покірні й замерлі.
4. Дітлахи боронили гусей від:
а) вовків; б) лисиць;
в) сов; г) собак.
5. Шуляк Дем'ян при плуганився в поле:
а) збирати пір'я; б) годувати гусей;
в) бити гусей; г) захищати гусей.
6. Ігорьок теж прибіг у поле:
а) погодувати гусей; б) захистити гусей;
в) збирати пір'я; г) подивитися на гусей.
7. Хто спровадив Шуляка додому?
а) діти; б) селяни;
в) лікарка; г) учителі.
8. Дем'ян огинається осторонь, мов:
а) стара нікчемна шкапа; б) чорна горбата ворона;
в) чорний злий крук; г) лиховісна сова опівдні.
9. Ігорьок крикнув Дем'янові в лице:
а) « Дем'яне, я тебе спалив!» б) « Шуляче, я тебе спалив!»
в) « Старий, я тебе спалив!» г) « Діду, я тебе спалив!»
10. Шуляк такий хазяїн, як:
а) з пуги рушниця; б) із ведмедя балерина;
в) зі снігу батіг; г) із сироватки сметана.
11. До якого стилю належить даний твір?
а) художнього; б) до розмовного;
в) публіцистичного; г) наукового.
12. Головна думка твору:
а) треба з любов'ю і турботою ставитися до всього живого;
б) треба любити природу;
в) треба дотримуватися правил безпеки біля водойм;
г) не можна чіпати тварин без дозволу дорослих.

ПОЛКОВНИК МОРОЗЕНКО

Був у батька Хмеля полковник Морозенко. Вельми славний був лицар. Кажуть, прийшов на Запорозьку Січ Станіславом Морозовицьким, а став Нестором Морозенком. З власної волі зрікся шляхетської віри, бо не міг спокійно дивитися на гірку долю українського народу, що стогнав у панському ярмі та бунтував проти сваволі й безправ'я.

Боялася шляхта одного імені Морозенка й за всяку ціну хотіла знищити його. Що тільки не робили підлі пани! Підсиляли таємних убивць, робили засади, три рази стріляли по нім куплені золотом найманці.

- Козацьке тіло шляхетська куля не бере! - сміявся Морозенко.

Козацько-селянське військо обложило з усіх сторін Збараж, як бджоли вощину. Тісно стало шляхті в замку, що й птиці ніде пролетіти. З Луб'янецького горба оглядав Хмельницький поле бою. Кидав проти ворога все нові загони.

Скликав Хмель своїх полковників на раду й мовив:

- Пан вельможний Ярема Вишневецький просить прислати в замок послів на переговори. Мабуть, набридла панству дохла конятина. Чи, може, що хитре надумав Ярема?

Задумалися одчайдушні козацькі голови. І зашуміли полковники.

- За що гинули, проливали кров наші смільчаки?

- Краще вже шаблюками та порохом розмовляти з ворогом, ніж слухати його підступні слова і брехливі запевнення!

Тут вийшов перед Хмельницького славний лицар Морозенко. Поклонився шановному товариству й промовив:

- Пошліте мене, батьку Хмелю, і ви, чесне товариство, до пана Вишневецького. І наступив ранок шостого липня 1649 року. Ще сонце не сходило, а наш Нестор Морозенко обміркував з батьком Богданом, що сказати Вишневецькому. А що скаже хитрий єзуїт?

На сивому коні в товаристві двох козаків їхав Морозенко до Збаразького замку для розмови з Яремою. Побачили пани, хто до них їде. Жахнулися й скипіли ненавистю. Позбіглася вся рать Речі Посполитої, дали знати Яремі.

Морозенко їхав повільно. Ще трохи - і відчинять перед ним браму до замку з наказу Яреми. Умить сонце зайшло за хмару, потемніла земля, зірвався з шумом вітер. Посипалися зрадницькі кулі на послів Хмельницького. Одна куля влучила в серце Морозенка, друга - у голову, третя - у живіт. І похитнулося козацьке тіло. Та не впав Нестор, а йшов ще кілька кроків. Налякані вельможі щезли з мурів замку. Ще крок-два - і похилився Морозенко на мур фортеці. Помер стоячи лицар славний. Вітер ломив гілля дерев, а з неба ринув, як із відра, густий дощ. Плакало небо, плакала земля за Морозенком.

Під зливним дощем схопили козаки тіло полковника й чвалом привезли до козацького табору.

Заплакав гірко гетьман Хмельницький над Морозенком. Наказав урочисто поховати його. Тіло славного лицаря на возі козацькому везли по всіх сотнях, полках. Схилялися додолу стяги, лунали постріли з мушкетів і самопалів. Прощались з полковником. Старі козаки, що не раз дивились смерті у вічі, нишком утирали сльози. Тяжко сумували чернь, селяни, ішли за возом з похиленими головами аж до могили Морозенка.

Тужний спів... Вибухи самопалів... Тіло Морозенка віддано землі. Біля нього поклали шаблю, даровану Хмельницьким. Коли ж висипали високу могилу, то пішов зливний дощ. То плакала вся Україна за славним лицарем волі.

(461 слово) (Народне оповідання)

Завдання:

1. Полковник Морозенко прийшов на Запорозьку Січ:

- а) Владиславом Морозовицьким; б) Станіславом Морозовицьким;
- в) Болеславом Морозовицьким; г) Мирославом Морозовицьким.

2. Морозенко з власної волі зрікся:

- а) батька й матері; б) дружини й дітей;
- в) рідної землі; г) шляхетської віри.

3. Він не міг спокійно дивитися на:

- а) гірку долю українського народу; б) загибель бойових побратимів;
- в) панські злочини; г) селянські злидні.

4. Морозенко сміявся:

- а) «Козацька душа - вічна!»; б) «Козацьке тіло шляхетська куля не бере!»;
- в) «Козацька зброя нездоланна!»; г) «Козацькі коні найпрудкіші!».

5. Козацько-селянське військо обложило з усіх сторін:

- а) Зборів; б) Заліщики; в) Збараж; г) Берестечко.

6. Хмельницький оглядав поле бою з:

- а) Орлиної гори; б) Збараського пагорба;
- в) Луб'янецького горба; г) Кам'яної могили.

7. Ярема Вишневецький просив прислати в замок:

- а) їжу й воду; б) послів на переговори;
- в) дезертирів; г) коней і зброю.

8. Морозенко попросив, щоб Хмельницький послав його в замок:

- а) для переговорів зі шляхтою;
- б) у розвідку;
- в) для того, щоб ублагати Ярему не воювати далі;
- г) для підривної діяльності.

9. Шляхта зустріла послів Хмельницького:

- а) схвальними окликами; б) з великою почесною;
- в) кулями; г) з презирством.

10. Морозенко помер:

- а) на колінах; б) лежачи; в) сидячи; г) стоячи

11. Хмельницький наказав:

- а) урочисто поховати Морозенка;
- б) усім козакам оплакувати тіло полковникова;
- в) стріляти з гаківниць;
- г) відслужити поминальні служби в усіх українських церквах.

12. Коли висипали над Морозенком високу могилу, то:

- а) вдарив грім; б) пішов зливний дощ;
- в) сталося сонячне затемнення; г) повіяв вітер.

РІЗДВО

Різдво – найперше з новорічних свят, воно має давню історію. У давнину ця назва звучала як Родздво і означала народження всього живого. Нині Різдво – одне з найвизначніших християнських свят - день народження Божого Сина.

За праслов'янським мисленням світ було створено так: не було ні неба, ні землі, тільки синє море, а серед моря стояв синій явір – дерево життя. На дереві три птаха: сокіл, голуб і півень. Птахи спустилися на дно моря. Винесла кожна часточку піску, з якого утворилася чорна земля, чисте небо і ясен Місяць. Такі уявлення давніх українців про створення світу простежуються у найдавніших колядках: Як не було початку світа, То ще не було неба і землі,

А лише було широке море, А на тім морі явір зелений...

За віруваннями наших пращурів-язичників, у ніч на Різдво активізувалася усяка нечисть. Тому колядники одягали на себе маски, щоб злі духи їх не розпізнали, ходили по селу, відганяли нечисть, співаючи величальні пісні сонячному божеству Коляді. Отже, первісні колядки – то водночас магічні відлякування та величання. Зміст язичницького Різдва полягав у народженні немовляти-сонця. Колядники уособлювали предків роду, тому обрядова страва – кутя, яка призначається і мертвим і живим, уявлялась жертвою, за допомогою якої можна було подолати темні сили.

Із прийняттям християнства давні колядки набирали християнського звучання. Відповідною символікою наповнились і обряди, наприклад, під скатертину підкладають сіно (сіно було в яслах при народженні Христа).

Але перейдімо до розповіді про свято.

Підготовка до Різдва, або Свят-вечора, починається вдосвіта з розпалення вогню в печі. Раніше цей священний вогонь добували тертям, а вогонь розпалювали з 12 полін, по припасалися протягом 12 днів. За часів язичництва 12 полін були жертвою 12 сузір'ям зодіаку. Готують 12 страв: кутю з медом, узвар, вареники, голубці, рибу, картоплю з товченим часником, горох з олією та часником, ячмінну кашу з олією або медом, пшоняну кашу, варену кукурудзу, пироги з маком, варені боби. Те, що до переліку страв включено зернові культури прадавнього походження, знову-таки свідчить про те, що в давні часи вечерея була жертвовною трапезою на честь Коляди.

Як зайде сонце, господар вносить до хати сніп, який від закінчення жнив перебував у хліві чи на горищі. Сніп (дідух) ставлять на покуті під образами. Біля нього кладуть ярмо, сокиру та інші залізні речі, які, за повір'ям, захищатимуть дім від злої сили. Дитина (невинна душа) ставить на стіл спечений хліб. Кутя та узвар ставляться біля дідуха. З кожної страви набирають потроху у миску, господар несе це до худоби, даючи їй покуштувати "святої вечері".

Увечері після молитви сідають за стіл. Трохи куті й узвару господиня ставить на вікно – для померлих. Починають їсти святвечірні страви у мовчанні. По вечері починаються дитячі ігри. Насамкінець уся сім'я співає колядки.

У деяких місцевостях після вечері діти розносять кутю по родичах, у інших господарі розносять вечерю бідним. Селом ходять ватаги колядників

(За О.Ковальчуком; 450 сл.)

Завдання:

1. З праслов'янськими віруваннями, на дереві життя посеред моря сиділи:
а) орел, сокіл і ворон; б) ворон, сокіл і голуб; в) сокіл, голуб і півень.
2. Деревом життя, за вірванням давніх слов'ян, є
а) зелений дуб; б) синій явір; в) білокора береза.
3. Уявлення давніх українців про створення світу трьома птахами простежуються
а) у давніх колядках; б) у даніх щедрівках; в) у давніх обжинкових піснях.
4. За наших пращурів язичників колядники
а) співали величальні пісні богині води Дані;
б) співали величальні пісні сонячному божеству Коляді;
в) співали величальні пісні сонячному божеству Ярилу.
5. Зміст язичницького Різдва полягав
а) у народженні немовляти-нового року;
б) у народженні немовляти-майбутнього врожаю;
в) у народженні немовляти-сонця.
5. На Свят-вечір готують
а) невизначену кількість страв; б) не менше 10 страв;
в) обов'язково 12 страв.
6. Збережений від закінчення жнив сніп зветься
а) Дідом Морозом; б) Колядою; в) Дідухом.
7. У Свят-вечір сніп ставлять
а) посеред святкового стола; б) на покуті під образами;
в) на лаві або на скрині.
8. З-поміж страв біля снопа виставляють
а) хліб та пироги; б) вареники та пампушки; в) кутю та узвар.
9. Спечений хліб виставляє на стіл
а) господар – батько; б) господиня – мати; в) дитина – невинна душа.
10. Трохи куті та узвару ставлять на вікно -
а) для подорожніх; б) для жебраків;
в) для померлих.
11. Біля дідуха клали залізні речі -щоб
а) ни ми привчалися працювати діти;
б) захищали дім від злої сили;
в) щоб ніколи не іржавіли.
12. Різдво - то
а) найперше з новорічних свят;
б) найостанніше з новорічних свят;
в) відзначається посередині – між новим роком і Йорданню.

ВОВК СІРОМАНЕЦЬ

До школи Сашко ходив стежкою, лісом. Того дня до школи він не пішов. Пригарбав листям портфель, щоб не носитися, і подався до яру.

Раптом Сашко відчув, що хтось дивиться йому в спину. За дубом стояло теля. Сашко підійшов до теляти, хотів було почесати йому за вухом, але рука завмерла: перед Сашком стояв вовк. Сашко задерев'янів. Сіроманець тим часом обнюхав його з ніг до голови і ліг на листя. Сашко потроху відторопів і сам сів навпочіпки біля Сіроманця. Вовк потягнувся до нього мордою і лизнув Сашкове коліно.

-А за вовками погналися по степах на вертольоті – даром бензин палять! – засміявся Сашко. - Пиріжка з печінкою хочеш?

Де того портфеля шукати? Вовк і собі зачав нюхати під дубами і тихо вискнув – портфель! Пиріжки з печінкою вовк, видно, любив з дитинства: проковтнув, навіть не прожувавши!

У яру були покинуті глинища. Ніхто не навідувався до них роками. Туди і привів Сашко Сіроманця. Вибрав підходящу нору, розчистив її трохи, нарвав пирію, настелив і ліг сам. Сіроманець заліз і собі, обнюхав стіни, сів поруч із Сашком.

-Поки поживеш тут. Потрохи я підготую батька, щоб ти перейшов жити до нас додому. Чого ти сам будеш тинятися? Зграю твою перебили, лишився ти сам – будеш жити у нас. На харчі я тобі зароблю, сяду на все літо на трактор – от тобі і харчі... Не треба лише падати духом.

Вовк слухав, поклавши морду на лапи.

Для Сашка настали дні щастя і тривоги. Сіроманець проводжав його лісом до школи, зустрічав на узліссі. Одного разу Сашко відкрив, що Сіроманець сліпий. Він показував вовкові малюнки у журналі "Натураліст", а Сіроманець дивився кудись у просторінь, в одну точку. Сашко провів рукою по очах Сіроманця – той не змигнув. Лизнув лиш Сашкову руку.

На другий день Сіроманець Сашка не зустрів. Даремно Сашко гукав його, шукав слідів на снігу. Сашко побіг до глинищ. Біля вовчої нори сніг лежав чисто. Цієї ночі Сіроманець тут не ночував. Гірко і тоскно стало Сашкові.

Уночі Сашко проснувся від собачого лементу.

-Вовка спіймали. Впав, бідненький таки у яму... До кузні його повезли, - сказала мама.

...Сашко вийшов у коридор, намацав татові валянки, накинув кожушок, пішов подвір'ям до груші. На груші на сучку висів садовий ніж. Сашко взяв ножа і вибіг на вулицю.

Біля кузні оглянувся, прислухався, обійшов кузню – ні вікна, ні віконця. Скинув кожушину і поліз на берест. Лізти не давали татові валянки. Сашко махнув однією ногою, другою, валянки поспали – поліз босий. Нараз він опустився на засніжений дах кузні. Знайшов отвір і бухнувся біля Сіроманця. Захрумкотіло під ножем мерзле мотузччя, яким Сіроманець був прив'язаний до драбини. Вовк звівся на замлілі лапи.

-Ти, головне, не бійся. Як завтра відчинять двері – кидайся прожогом, напролом. Бо витягти тебе у діру в стелі я не можу... Найголовніше – кидайся і лети щодоуху до лісу... Прощай, вовчику... Як будеш живий, не забувай мене, я тебе ніколи не забуду. Прощай! – Сашко обійняв Сіроманця, той лизнув Сашкові руки, щоку...

Сашко приставив драбину, поліз у діру. Виліз, спустився берестом на землю. Взувся, накинув кожушину й побіг додому. (За М.Вінграновським; 480 сл.)

Завдання:

1. До школи Сашко ходив
а) через ліс; б) через яр; в) через болото.
2. Вовка Сашко прийняв спочатку
а) за дитя; б) за теля; в) за щеня.
3. Сашко пригостив вовка
а) хлібом; б) бутербродом; в) пиріжком.
4. Сашко відвів вовка жити
а) у кущі; б) у глинища; в) на болото.
5. Вовка Сашко хотів оселити
а) у зоопарку; б) у іншому лісі; в) у себе вдома.
6. Дні спілкування з вовком стала для Сашка
а) днями невпевненості й страху;
б) днями щастя і тривоги;
в) днями брехні й лицемірства.
7. Про сліпоту вовка Сашко дізнався, показуючи йому
а) журнал "Соняшник";
б) журнал "Барвінок";
в) журнал "Натураліст".
8. У день, коли Сіроманець не зустрів Сашка, хлопець відчув
а) полегкість і заспокоєність;
б) відчуття провини;
в) гіркоту і сум.
9. Вовка упіймали, бо він
а) був поранений;
б) був засліплений фарами;
в) упав у яму.
10. До кузні Сашко потрапив
а) через двері;
б) через вікно;
в) через отвір у покрівлі.
11. Розв'язаному вовку Сашко порадив
а) кинутися на мисливців і поранити їх;
б) кинутися напролом і бігти до лісу;
в) удати з себе мертвого, а пізніше втекти.
12. Головна думка опрацьованого тексту -
а) схвалення милосердного і співчутливого ставлення до тварини;
б) схвалення винахідливості та спритності людей у знищенні тварин;
в) засудження мисливства як жорстокої промислу.

Прометей

Колись давно людей на землі було мало. Вони були слабкі, безпорадні, беззахисні перед грізними силами природи. Розум у них був як у малих дітей.

Титанові Прометею стало жаль людей, і він вирішив допомогти їм.

Прометей пішов до свого друга Гефеста. Майстерня коваля Гефеста була в глибині гори, що дихала полум'ям. У горнилі палав священний вогонь, без якого неможливим було жодне мистецтво й немислима жодна творчість. Три однооких велетні циклопи працювали у Гефестовій майстерні.

Свого друга Прометей застав за роботою – він кував вогняні стріли-блискавки для Зевса Громовержця. Довго спостерігав титан за майстерною працею Гефеста. Коли ж циклопи почали роздмухувати вогонь у горнилі й палючі іскри розлетілися майстернею, Прометей упіймав священну іскорку й заховав її в порожній очеретинці, котру тримав у руці.

Цю очеретинку з іскоркою священного вогню Прометей приніс людям, і люди запалили від неї на землі домашні вогнища й горнила в кузнях. Люди навчилися добувати й обробляти сховані в надрах землі мідь і залізо, золото й срібло та робити з них зброю, зручні речі, чудові прикраси. Навчилися будувати домівки з дерева й каменю, кораблі під вітрилами. Приручили диких тварин. Світло від священного вогню просвітлило в людях розум, що лосі дрімав.

Багато ще чого навчив людей за допомогою священного вогню Прометей. Навчив варити цілющий сік рослин, щоб рятувати від недуг та ран, і люди позбавилися страху смерті. Відкрив науку чисел і навчив знаками записувати слова, щоб обмінюватися думками з тими, хто в цю мить далеко. З гордістю спостерігав Прометей, як люди ставали розумнішими, сильнішими, майстернішими у всякій роботі.

За викрадення священного вогню Зевс вирішив суворо покарати Прометея. Він послав своїх слуг Силу та Владу, щоб відвели Прометея на край світу, в пустельну гірську країну. Гефестові Зевс наказав прикувати титана до скелі. Залізними кайданами скував Гефест Прометея, міцним ланцюгом прикував його до каменю, гострим алмазним клином припнув його до скелі.

Звелів Зевс, щоб навіки лишався Прометей прикутим до скелі.

Минали століття. Нескінченними були Прометееві муки. Гаряче сонце палило його тіло, крижаний вітер шпурляв у нього колючим снігом. Щодня прилітав величезний орел і пазурями розривав титанові печінку. За ніч рани загоювалися, а назавтра катування починалися знову.

Та якось Прометей почув людські кроки. До нього наближався Геракл. Тільки-но підніс герой меч, щоб збити з Прометея кайдани, як почувся в небі клекіт: орел поспішав на свій щоденний кривавий бенкет.

Ухопивши лук, Геракл випустив стрілу. Упав убитий орел у море, геть понесли його хвилі.

Геракл розбив ланцюг, яким було прикуто до скелі Прометея, вийняв з грудей алмазне вістря, яким його було припнуто до скелі. Розпростав Прометей затерпілі плечі, зітхнув на повні груди й просвітленими очима поглянув на землю та на героя, який повернув йому свободу.

Зевс наказав Гефестові викувати з Прометеевого ланцюга каблучку і вправити в неї камінь – уламок скелі, до якої було прикуто титана. Каблучку Зевс звелів Прометееві надіти й завжди носити на ознаку того, що він, володар світу, не порушив своєї обіцянки і Прометей навіки прикутий до скелі

(Давньогрецький міф, виклад В. Смирнової; 480 сл.).

Завдання:

1. Прометей був
  - а) богом; б) циклопом; в) титаном.
2. Друг Прометея Гефест був
  - а) богом мистецтва; б) богом ковальства; в) богом землеробства.
3. У кузні Гефеста працювали
  - а) троє титанів; б) троє сатирів; в) троє циклопів.
4. З кузні Гефеста Прометей узяв
  - а) іскру священного вогню; б) краплю живої води; в) золоте руно.
5. Священний вогонь уособлював
  - а) працелюбність і наполегливість;
  - б) творчість і мистецтво; в) силу і волю.
6. Іскрою священного вогню люди
  - а) висушили річки й болота;
  - б) запалили домашні вогнища й горнила в кузнях;
  - в) оборонялися від хижаків.
7. Прометей з гордістю спостерігав, як люди
  - а) починали змагатися між собою у спритності;
  - б) починали змагатися з богами в силі;
  - в) ставали розумнішими, сильнішими, вправнішими.
8. Відвести Прометея на край світу Зевс послав
  - а) Долю і Помсту; б) Силу і Владу; в) амазонок.
9. Прикутого Прометея щоденно катував
  - а) грифон; б) орел; в) ворон.
10. Прометея розкував і звільнив
  - а) Гермес; б) Геракл; в) Одисей.
11. Прометей є уособленням
  - а) практичності, корисливості, егоїзму;
  - б) кмітливості, винахідливості, енергійності;
  - в) сміливості, шляхетності, саможертвності в ім'я високої мети.
12. Прометей є персонажем
  - а) давньоіндійської міфології;
  - б) давньослов'янської міфології;
  - в) давньогрецької міфології.

ЩО ТАКЕ УКРАЇНА?

Україна — це земля, де живуть українці. Вона є всюди там, де гомонить наша рідна українська мова й пісня, всюди там, де люди пам'ятають про спільну минулу долю й долю, всюди там, де люди бережуть давній український звичай, усюди там, де люди хочуть свобідного українського життя.

Україна — це великий, багатий і славний колись край. Широко й далеко простягся він — на тисячі дві верстов уздовж, близько одну — впоперек. Від швидкої річки Попраду і болотяного Вепру простягається Україна по далекий, рудими степами оточений Каспій, від горячого угорського низу й лісових верхів Карпат аж поза рибний Дін, від темних борів Біловезької Пущі аж по вічно кригою скутий Кавказ, від бездонних боліт Полісся до сонячних берегів Чорного моря. Багато-багато в Україні земель, міст, містечок, сіл. Є в Карпатських горах згорена Лемківщина, бідна Бойківщина і бадьора Гуцульщина; є під Карпатами багате на сіль і нафту Підгір'я, де лежать старі українські княжі міста Перемишль і Галич; є Розточчя зі славним Львовом, нещасна Холмщина з Холмом; є лісове Підлясся з міцним Берестом, є болотяне Полісся з Пинськом і Мозирем; є стара Волинь з Володимиром

і Кременцем, Луцьком і Житомиром; є родюче Поділля з Терно-полем, Кам'янцем і Могилевом; є багата на садовину Бесарабія; є вкрита старими городищами й могилами Київщина з золотоверхим Києвом, гетьманським Чигирином та святою кожному з нас Тарасовою могилою коло Канева; є Чернігівщина, Полтавщина й Харківщина з безліччю давніх козацьких міст; є Донеччина з великими шахтами вугілля й заліза; є Слобожанщина, що сягла аж за Дін під Курськ та Воронеж; є давня запорізька земля у Херсонщині, Катеринославщині й Таврії, де на місцях давньої Запорізької Січі «мудрий німець картопельку садить», а над морем розсілись міста Одеса, Миколаїв, Херсон, Таганрог, Ростов; є й татарський колись Крим і підкавказька козацька Кубанщина, Чорноморія й Ставропільщина. Хто перелічить ті міста, містечка, села, слободи, хутори! Хто про них усіх докладно розкаже! Грубезної книги на це треба й не одної! Велика Україна, у півтора рази більше Німеччини або Франції, на третину більше Англії. Та й куди багатша! Було б де розжитися на славу, і дивувався б увесь світ, як то щасливо живеться українському народові.

Правда! Та й тепер дивується весь світ, але лиш українській неволі, українським злидням! Бо сидить український народ на ланах родючих, на багатствах великих, над величними суднохідними ріками й морями, над великими торгівельними шляхами. Та й що йому з того? Від віків різні чужинці пасуться його потом і кров'ю, його хлібом, худобою, його лісом і пасікою, його вугіллям і залізом. А український народ останню, кров'ю прикипілу сорочку для них з плеча здимає, останню ложку страви їм віддає, сам з голоду й холоду гине або йде в далеку чужину шукати долі: в Канаду, Бразилію, Сибір, Туркестан.

Чому це так? Чи ті чужинці такі вже нелюди, що не дають жити українському народові?

Ні! Це ж такі самі люди, як і ми, українці, так само як ми потребують їсти й спати, так само живуть і вмирають, так само кохають і ненавидять. Але вони нам, українцям, були, є і будуть чужі, а кожен найбільше собі добра бажає, хоча би другий на тім мав не знати як потерпати. Це вже такий закон природи: усі мусять боротися весь свій вік за існування своє — не чуже.

Ми, українці, найбільше через нашу незгідливість не могли ніколи успішно боротися проти чужинських впливів. Тому-то в боротьбі за існування перемогли нас чужинці й сіли нам на шию

(За С. Рудницьким,

546 сл.).

ШРАМИ НА СКАЛІ

Матеріал зібраний, картотека упорядкована. Боязко і з потаємною радістю, що ось зараз почнеться таке знайоме й у кожному окремому випадку непроглядне хоча б на кільканадцять рядків дійство над створенням першої сторінки роману, кладу перед собою аркуш сірого паперу, відкреслюю олівцем поле, знімаю ковпачок з авторучки, й коли перо, дотикаючись до паперу, залишає на ньому перший слід, до мене приходить відчуття безпорадності перед зібраним матеріалом.

Чогось я ще не знаю, не бачу, не відчуваю, розпочати першу сторінку, навіть перший рядок, який поклав би відбиток на весь твір, ніяк не можу; і тоді мені несподівано пригадується маловажна на перший погляд деталь, за яку я покvapливо хапаюся: може, вона стане ключем для роману з часів Івана Франка?

Гортаючи якомсь старі газети, я прочитав інформацію про те, що у травні 1913 року, під час підготовки сорокарічного ювілею діяльності письменника, кілька його учнів вибрались до Урича й на Камені вибили пам'ятний напис на честь Каменяра.

Ця деталь з життєпису Франка набрала для мене значущості тоді, коли я дізнався, що письменник постійно цікавився історією Тустанської твердині, від якої залишилися сліди на урицькому Камені, не раз вибирався на прогулянки до Урича, а в статтях писав про загадкові пази на скалі. Відомо, що Франко ніколи не марнував часу. Чому ж Урич весь час привертав його увагу? Може, письменник виношував якийсь твір?

Здогадка стала з часом моєю ідеєю-фікс, бо й справді: тема Захара Беркута потребувала свого розвитку; засвідчує це примітка про Данила Галицького, зроблена в повісті Франком на вимогу видавця Омеляна Партицького. Чи не задумував письменник у новому творі перейти від ідеї первісної демократичної громади до ідеї необхідності суворої централізації держави в час смертельної загрози? То чи не маю я права уявити собі, яким міг би бути цей роман? Може, така довільна реконструкція пролила б світло на останні роки життя Франка, коли дрижали Балкани й готовий був сколихнутися весь світ: мусив же Франко в той час задумуватися над долею рідного народу у світовій завірюсі... Можливо, своїми задумами ділився з друзями, бо чому вони саме на урицькій скалі, а не, приміром, на криворівнянській Довбушанці чи на Писаному Камені біля Буківця, де теж бував Франко, залишили пам'ятний напис?

Моя ідея-фікс почала зрештою вимагати своєї реалізації. Я завітав до давнього друга - археолога Михайла Федоровича, який уже багато років займається реконструкцією Тустанської фортеці, й попросив узяти мене з собою в експедицію.

... Посеред дитинця колишнього Тустанського замку, нині оточеного лише пернем зубчатих скель, під самим небом археологи розкладають купальську ватру. Я приїхав сьогодні вранці, поки що не знаю нікого з цих молодих чоловіків і жінок, які оточили ватрище, ніхто не заважає мені стояти біля пройми, в яку колись були вправлені дубові в'їзні ворота; між мною й археологами повільно густішає темрява, відокремлюючи мене в самотину, я охоче піддаюся магії язичницького свята, і мені добре від того, що Михайло Федорович запросив мене до Урича саме цього дня: маю ж бо можливість на якусь хвилину відступити од щоденної реальності у світ уяви...

Крізь проїму видно Соляний гостинець, що в'ється мідяницею вгору, до соляних жуп Дрогобиччини, я ковзаю по ньому поглядом, і мені легко уявити валку запряжених волами возів, вивершених товпками й бочками з сіллю: поцобкують на лінивих волів дубленоїкірі прасоли, спрямовуючи караван мідяницею вниз, і, минаючи Тустань, тягнуться межі правим берегом Стрия ген аж до Тухольських воріт, щоб за ними, подолавши Верецький перевал, вийти на Паннонську рівнину до угрів - на добрий збут. На моїх очах із пазів Каменя виростають рублені стіни старовинного замку, вежі й галереї, невідомо ким поставлені в тьмяному проваллі часу; незнаний ратоборець вигукнув колись на цьому місці непроханим зайдам: «Тут стань!» - і предки назвали дерев'яну фортецю коротким і владним словом «Тустань». Що трапилося з нею, коли зникла вона з обрію на західному пограниччі Русі?

Тихо навкруги. Крізь темінь чутно, як глибоко внизу, в самому під-ніжжі гори, журкотить цілюще джерело, у якому Франко вмивав хворі очі, і я уявляю собі: від джерела в обхід до в'їзних воріт іде Франко з дружиною, у нього на очах пов'язка; та починає смеркати, й Ольга Федорівна знімає її, а тоді письменник бачить те, що уявляв собі напотемки: минаючи головатий Жолоб, звіриною стежкою прокрадається з монастиря святої Богородиці, що біля Синеводська, до Соляного гостинця не впокорений ордою князь Данило, щоб допасти до укріпленої Тустанської фортеці й перебути там лиху годину...

(590 слів)

За Р. Іваничуком

Завдання:

1. До чого готується автор на початку тексту?
  - а) До вечері;
  - б) до походу;
  - в) до написання роману;
  - г) до переговорів.
2. Коли святкували сорокарічний ювілей діяльності І. Франка?
  - а) У 1845 році;
  - б) у 1869 році;
  - в) у 1911 році;
  - г) у 1913 році.
3. Хто вибив пам'ятний напис на Камені в Уричі на честь Каменяра?
  - а) Його друзі;
  - б) його учні;
  - в) його родина;
  - г) його вороги.
4. Франко постійно цікавився:
  - а) історією Тустанської твердині;
  - б) історією Перекопу;
  - в) історією Тухольської громади;
  - г) історією Криму.
5. Хто був Франковим видавцем?
  - а) Михайло Павлик;
  - б) Омелян Партицький;
  - в) Василь Щурат;
  - г) Петро Карманський.
6. Хто погодився взяти автора в експедицію?
  - а) Геолог Петро Сидорович;
  - б) археолог Михайло Федорович;
  - в) турист Семен Львович;
  - г) розвідник Іван Іванович.
7. У яку саме ніч автор приїхав до археологів?
  - а) У купальську;
  - б) у петрівську;
  - в) у новорічну;
  - г) у різдвяну.
8. Кого бачить автор у своїх мріях біля вогнища?
  - а) Хліборобів;
  - б) каменярів;
  - в) чумаків;
  - г) будівничих.
9. Що вигукнув колись ратоборець непроханим зайдам?
  - а) «Тут стань!»
  - б) «Стій!»;
  - в) «Зупинись!»;
  - г) «Утікай з нашої землі!».
10. У чому джерела творчого натхнення І. Франка? Яке значення творчості письменника?

ШЕВЧЕНКО-ХУДОЖНИК

Творча спадщина Тараса Шевченка-художника - нова і яскрава сторінка в історії української культури. З архівних документів та особистих свідчень Тараса Григоровича відомо, як старанно він учився спочатку в класах при Товаристві заохочування художників, а потім і в Академії мистецтв. У становленні професійної майстерності Шевченка провідну роль відіграв видатний російський живописець Карл Брюллов, який був не лише вчителем Шевченка, а і його старшим другом. Саме у квартирі Брюллова Тарасові була вручена відпускна про викуп його з кріпацтва; у 1839 році Шевченко мешкав там деякий час. У ранніх працях Шевченка вплив творчої манери Брюллова досить відчутний. Це виявилось у м'якій проробці деталей, у делікатній фактурі олійних полотен і акварелей, в умінні досягати чудових переливів світла. Професор Брюллов дбав про постійне підвищення культури своїх учнів, сам проводив з ними бесіди з історії мистецтва, запрошував до музеїв, театрів, на концерти, літературні й музичні вечори. Для допитливого Шевченка спілкування з Карлом Павловичем в години відпочинку було не менш корисним, ніж навчання в нього таємниць майстерності в класах Академії.

Творчість Шевченка-художника вражає жанровою різноманітністю. Вагомими були досягнення Тараса Григоровича в галузі портрета. Він виконав близько 150 творів цього жанру, і половина з них створена ще до заслання. Спочатку його вабив не стільки олійний, скільки акварельний портрет. Акварельний малюнок Тарас вподобав ще до вступу в Академію і мав у цьому певні навички, яких досяг численними вправами й копіюваннями, уриваючи вільний час від «козакування» в Енгельгардта й учнівства в малярні у Ширяєва.

У Шевченкових портретах простежується прагнення митця підкреслити сутність людини, виявити її моральну, інтелектуальну й фізичну досконалість: у людині художник бачить лише прекрасне й високе. Романтичну зовнішність своїх героїв Шевченко поєднує з їхньою внутрішньою змістовністю, увиразнюючи особисту гідність і моральну чистоту.

Працюючи над портретами в умовах заслання, художник переходить на одноколірні графічні техніки (олівець, сепію), що накладає на твори Шевченка відбиток стриманості й навіть суворості. Але й це не згасило в авторові піднесеного сприйняття моральної краси.

Іншими жанрами образотворчого мистецтва, у яких доробок Шевченка був досить вагомим, є жанровий, тобто побутовий живопис. У його жанрових творах була продовжена така традиційна риса українського мистецтва, як описовість, Шевченко любив відображати моменти, за якими вгадується цікаве оповідання.

Акварель «Циганка-ворожка» (1841 р.) - це бувальщина про те, як молода дівчина вирішила дізнатися у ворожки про свою майбутню долю. Митець ретельно підкреслює риси вдачі своїх героїнь: довірливість простодушної дівчини та бідовість балакучої ворожки. Дівчина побоюється навіть глянути на свою «пророчицю», смиренно чекаючи на її «вирок». Цю типову ситуацію з народного життя Шевченко передав з великою майстерністю.

У олійних полотнах «Селянська родина» та «На пасіці» Шевченко звернувся до теми святості материнства й батьківства. Коли дивишся на ці картини, пригадуються рядки поезій Кобзаря про матір і дитя, рядки, які за силою вираженої в них думки є філософськими, а за формою такі прекрасні, що стали афоризмами.

У «Селянській родині» відчувається внутрішній перегук з традиційною темою світового живопису — «Святим сімейством». Сюжет з Дівою Марією, її чоловіком Йосипом та маленьким Христом перенесений Шевченком на народний ґрунт. Дія, яка розгортається на першому плані (малюк, що грається), складає оповідальний сюжет полотна. У лагідній розмові батьків (вона передана характером жестів, виразами облич) окреслюються характери чоловіка й дружини, їхня зацікавленість поведінкою дитини. Доброзичливість і чистоту сімейних стосунків увиразнено спокоем погожого надвечір'я.

Один із характерних моментів сімейної злагоди зображено й на картині «На пасіці»: малі дітки принесли обід батькові, який працює за селом у лісі. Привітні личка малят, навіть така деталь, як віночок на голові старшої дівчинки, - усе промовляє про радість із зустрічі з татом.

Чимало створено Шевченком і пейзажів. Йому був близький як обмежений куточок природи (наприклад, пейзажне тло в акварелі «Циганка-ворожка»), так і величні краєвиди з виглядом на далину (полотно «Катерина», офорт «У Києві»). На повну силу обдарування Шевченка-пейзажиста розкрилося під час його праці в Археографічній комісії. Красу української природи художник задумав утілити й у серії офортів «Живописна Україна».

Доробок Шевченка-художника - величезне досягнення всієї української художньої культури. Напрями розвитку і літератури, і образотворчого мистецтва Кобзар визначив по шляхах гуманізму й народності.

(598 слів)

За Д. Степовиком

Завдання:

1. Де здобув професійну освіту художника Тарас Шевченко?
  - а) У Московському училищі віяння й живопису;
  - б) у класах при Товаристві заохочування художників та в Петербурзькій академії мистецтв;
  - в) у Київській рисувальній школі Миколи Мурашка;
  - г) у приватній майстерні художника. .
2. Хто відіграв провідну роль у становленні професійної майстерності Тараса Шевченка?
  - а) Карл Брюллов;   б) Іван Сошенко;
  - в) Олексій Венеціанов;   г) Ілля Рєпін. .
3. Скільки творів портретного жанру виконав Тарас Шевченко?
  - а) Близько 50;   б) понад 100;   в) близько 150;   г) понад 200.
4. Які риси у портретах прагнув виявити Тарас Шевченко?
  - а) Тільки зовнішню схожість;
  - б) внутрішній світ людини;
  - в) приналежність людини до певного соціального класу;
  - г) моральну, інтелектуальну й фізичну досконалість.
5. Іншими жанрами образотворчого мистецтва, у яких доробок Шевченка був досить вагомим, є ...
  - а) архітектурний живопис
  - б) релігійний живопис
  - в) побутовий живопис
  - г) історичний живопис
6. Акварель «Циганка-ворожка» (1841 р.) - це бувальщина про?
  - а) циганкою   б) молоду дівчину
  - в) ворожкою   г) відьмою
7. У «Селянській родині» відчувається внутрішній перегук з
  - а) «Святиною»   б) «Сім'єю»
  - в) «Родиною»   г) «Святим сімейством».
8. Моменти сімейної злагоди зображено на картині?
  - а) «На пасіці»   б) «На вулиці»
  - в) «На подвір'ї»   г) «На полонині»
9. Красу української природи художник задумав утілити й у серії
  - а) «Мальовнича Україна».   б) «Живописна Україна».
  - в) «Вишнева Україна».   г) «Моя Україна».
10. Що накладає певний відбиток стриманості й навіть суворості на портрети, виконані Тарасом Шевченком під час заслання?

ЖІНКА В ПРАВОВІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Свобода і честь за часів Київської Русі вважалися незаперечними та непорушними цінностями кожної вільної людини і належали до великої хартії свободи раннього українського середньовіччя. Окремі постанови тодішнього карного права охороняли життя жінки й навіть її честь. Так, у договорі русинів з німцями 1195 р. сказано, що образа жіночої честі карається вищою, а це було рівнозначним покаранню за вбивство вільної людини.

«Руська Правда» захищає майнові права і гідність незаміжньої жінки. Визначає за нею право на успадкування землі.

Давньоруське право зрівняло жінку у правах з чоловіком. Незаперечним є той факт, що й родинне право в епоху Давньої Русі було досить добре розвиненим. Уже «Устав Володимира» кваліфікує як злочин викрадення нареченої, колотнечу між чоловіком і жінкою за маєток і таке інше.

Церква закріплювала за собою насамперед право на ухвалення шлюбу. Багато уваги присвячує родинним справам і ролі в них жінки «Устав Ярослава».

В XI–XIII століттях заміжня жінка, яка належала до вищих суспільних станів, могла мати власне «жіноче» майно і розпоряджатися ним на свій розсуд до кінця свого життя.

Перша згадка про повноваження жінок на володіння певним майном міститься в одній із найраніших юридичних пам'яток Давньої Русі — Договорі 911 р. Олега з Візантією, що утвердив право жінки зберегти за собою частину спільного з чоловіком майна.

Українські жінки вищих суспільних станів за часів Великого князівства Литовського мали широку свободу і правову незалежність, майже не поступаючись у повноті своїх громадських прав чоловікам. Майнова незалежність жінок вищих суспільних станів давала їм право голосу і в органах місцевого самоврядування, бо лише володіння осідлістю було тоді підставою для участі в місцевих сеймиках.

Суспільне становище української жінки-шляхтянки відрізнялося від становища чоловіка хіба тим, що жінки при живих братах наслідували тільки четверту частину батьківщини, материзну ж відбирали всю.

Особливістю українського звичаєвого права була материзна. Так звалася нерухомість (частіше — наділ землі), що входила до посагу. Материзна не належала до загальносімейного майна, а передавалася по жіночій лінії.

За часів запорізького козацтва стає помітною тенденція до ідеалізації образу жінки й особливо жінки-матері. Козацька звичаєвість хоч і пропагувала серед січовиків безшлюбність, однак виховувала, особливо у парубків, шанобливе ставлення до жінки-матері, сестри, дружини чи коханої дівчини, що відбилося в козацьких піснях.

Приклади шанобливого й рівноправного ставлення до жінки подибуємо й у легендах та переказах про козацькі часи. У переказі «Як дівка Христя була кошовим» йдеться про жінку — козацького ватажка. А переказ «Настина Могила» розповідає про долю жінки-воїна, яка носила шаровари, козацьку шапку і воювала не гірше за чоловіка-козака. За переказом, записаним краєзнавцем А. Ковальовим, у повстанні під проводом Якова Остриянина активну участь брала дружина козацького сотника Семена Мотори — Варвара. Картина правового становища жінки на українських землях у другій половині XVI — першій половині XVII ст. була б неповною без аналізу ставлення до жінки громадського («копного») суду селян і міщан. Ці суди були найстаршими на українських землях судами. Жінка — міщанка, і навіть селянка — була повноправною учасницею громадського суду.

У XVI — середині XVII ст. свідчення чоловіків і жінок уважалися на українських землях рівноцінними. Однак уже від середини XVII ст. в українську судову практику проникає зверхність чоловічого свідчення над жіночим. У збірниках українського права XVIII ст. перевага чоловічого свідчення над жіночим була остаточно закріплена. Проте непригніченість української жінки в сім'ї, її рівноправність із чоловіком у вихованні дітей і веденні домашнього господарства, освіченість іще довго були основними чинниками ставлення до неї (О. Кривоший, 539 сл.).

Завдання:

1. Якій проблемі присвячено текст?
А Етичний. Б Соціально-побутовий. В Суспільно-політичний. Г Моральний.
2. До якого стилю мовлення належить прочитаний текст?
А Наукового. Б Офіційно-ділового.
В Публіцистичного. Г Художнього.
3. У який історичний період жінку зрівняно у правах із чоловіком?
А В епоху Давньої Русі. Б За часів запорізького козацтва.
В За часів Великого князівства Литовського. Г У XVIII ст.
4. У якому документі міститься перша згадка про повноваження жінок на володіння певним майном?
А В «Уставі Володимира». Б У Договорі 911 р. Олега з Візантією.
В В «Уставі Ярослава». Г У «Руській Правді».
5. Яка жінка могла мати власне «жіноче» майно й розпоряджатися ним на свій розсуд до кінця свого життя?
А Заміжня жінка-міщанка. Б Незаміжня жінка-шляхтянка.
В Заміжня жінка-шляхтянка. Г Багатодітна жінка-селянка.
6. Яким синонімом можна замінити виділене слово у словосполученні копний суд?
А Громадський. Б Народний. В Конституційний. Г Апеляційний.
7. Яке значення має слово материзна?
А Загальносімейне майно. Б Державна підтримка.
В Спадок від батька. Г Спадок від матері.
8. Який термін не вживається в тексті?
А Давньоруське право. Б Звичаєве право В Карне право. Г Політичне право.
9. Установити відповідність між назвами переказів та змістом їх.
А «Як дівка Христя була кошовим». Б «Настина Могила».
В Переказ, записаний краєзнавцем А. Ковальовим.
- 1 Йдеться про активну участь дружини козацького сотника Семена Мотори — Варвари — у повстанні під проводом Якова Острянина.
- 2 Йдеться про жінку — козацького ватажка.
- 3 Розповідається про долю жінки-воїна, яка носила шаровари, козацьку шапку і воювала не гірше за чоловіка-козака.
10. Сформулювати тези, скориставшись поданими початками їх.
А Церква закріплювала за собою насамперед право на...
Б Українські жінки вищих суспільних станів за часів Великого князівства Литовського мали...
В За часів запорізького козацтва стає помітною тенденція до...
Г У XVI — середині XVII ст. свідчення чоловіків і жінок уважалися...

ВИДАТНИЙ ІСТОРИК

"Огрядний крутоплечий грамотій із запорозькими вусами", "кремезнющий характерник" – так в одному зі своїх романів описує Дмитра Яворницького письменник Олесь Гончар.

Справді грандіозний внесок зробив Яворницький, цей видатний науковець і популяризатор наукових знань, невтомний збирач історичних пам'яток, в українську культуру.

Дмитро Іванович Яворницький народився на Харківщині, у сім'ї псаломщика села Сонцівки. По закінченні Харківської повітової школи навчався в духовній семінарії. Не закінчивши її, вступив на історико-філологічний факультет Харківського університету.

Завершивши навчання, Яворницький якнайсерйозніше взявся до вивчення історії Запорозької Січі. Захоплення молодого науковця історією козацтва привернуло увагу царських чиновників – ревних оборонців великодержавницької політики царського уряду, який за українською культурою не визнавав права на самостійний розвиток. 1884 року Яворницького проголосили сепаратистом. Йому заборонили досліджувати українську історію як "нікому не потрібну", водночас відмовивши в державній стипендії, а потім взагалі вислали до Ташкента.

Відбувши вислання й оселившись у Петербурзі, історик зблизився із земляками з України, зокрема зі студентами Петербурзької академії мистецтв Сергієм Васильківським, Миколою Самокишем, Опанасом Сластьоном. Щосуботи на товариських зустрічах, де жваво обговорювалися події з історії України, Яворницький як історик та етнограф розповідав про свої дослідження з історії Січі. Своїми розповідями він запалював серця молодих художників-українців на відображення багатющої історії рідного народу.

Якось Дмитро Яворницький познайомився з видатним художником, теж своїм земляком, уродженцем містечка Чугуєва на Харківщині – Іллею Рєпіним. Той саме працював над картиною про запорожців. Задум Рєпіна захопив ученого. Як історик і справді видатний знавець життя запорожців він висловив чимало зауважень, що змусило художника внести в ескіз полотна значні виправлення. Із власної колекції Яворницький передав митцеві деякі атрибути козащини і навіть погодився позувати для образу козацького писаря.

Яворницький передав художникові один із декількох варіантів козацького листа до турецького султана. Що ж, як не цей лист, допомогло Рєпіну осягнути характеру й настрою зображуваних ним людей та геніально передати їх на полотні!

Картина "Запорожці" широковідома, улюблена в народі. Та чи стала б вона такою, якби не той, віднайдений ентузіастом-істориком лист?

Пошукам матеріалів з української старовини і, зокрема, з історії запорозького козацтва Яворницький присвятив усе своє життя. Незважаючи на погрози й усілякі заборони, терплячи постійні утиски царських чиновників, Яворницький наполегливо працював над вивченням історії України і різними способами популяризував свої дослідження: читав лекції, друкував у періодиці статті й нариси, видавав книжки. Він написав сотні праць з історії, етнографії, фольклористики. Є в нього й літературні твори.

Широку популярність здобули книжки Яворницького про видатних козацьких ватажків Петра Конашевича Сагайдачного, Івана Дмитровича Сірка, останнього кошового Запорозького війська Петра Івановича Калнишевського. Яворницький надрукував чимало розвідок про кобзарство, гайдамацький рух в Україні, зібрав та опублікував велику кількість історичних і побутових народних пісень та дум. Він нагромадив величезний матеріал для словника української мови. Вінцем його дослідницької праці стала тритомна "Історія запорозьких козаків". У своїх творах науковець сміливо викривав ганебну політику російського царату щодо знищення козацтва.

З 1902 року Яворницький – завідувач Катеринославським музеєм старожитностей (пізніше – Дніпропетровський державний історичний музей). Водночас він завідував кафедрою українознавства Інституту народної освіти. Учений активно вів археологічні розкопки на Дніпропетровщині, постійно поповнюючи музей все новими й новими експонатами. Помер Дмитро Яворницький 1940 року. Поховано його в Дніпропетровську

Завдання:

1. Дмитро Іванович Яворницький народився
  - а) на Львівщині; б) на Харківщині; в) на Дніпропетровщині; г) на Київщині.
2. Своє життя Дмитро Яворницький присвятив вивченню історії
  - а) українського мистецтва; б) українських стародруків;
  - в) українських промислів; г) українського козацтва.
3. Заборонивши Яворницькому досліджувати українську історію, його вислали а) до Симбірська; б) до Орла; в) до Ташкента; г) на Кос-Арал.
4. Слово сепаратист має таке значення:
  - а) особа, що обстоює ідею переваги однієї нації над іншими;
  - б) особа, що прагне до відокремлення та створення власної держави чи автономії;
  - в) особа, що проповідує виключність одних народів і цькування інших;
  - г) особа, що свідомо розпалює ворожнечу між народами.
5. У Петербурзі Яворницький зблизився з молодими художниками
  - а) С.Васильківським, М.Самокишем, О.Сластьоном;
  - б) К.Трутовським, К.Костанді, М.Кузнєцовим;
  - в) В.Орловським, М.Пимоненком, С.Світославським;
  - г) О.Мурашком, Ф.Кричевським, І.Тушем.
6. У роботі над картиною про запорожців Яворницький допомагав
  - а) Миколі Пимоненку; б) Олександрові Мурашку;
  - в) Сергію Васильківському; г) Іллі Репіну.
7. Широку популярність здобула книжка Яворницького про останнього кошового Запорозької Січі
  - а) Івана Дмитровича Сірка; б) Петра Конашевича Сагайдачного;
  - в) Петра Івановича Калнишевського;
8. Вінцем дослідницької праці Яворницького стала тритомна
  - а) "Історія русів"; б) "Історія України-Руси";
  - в) "Історія Запорозької Січі"; г) "Історія запорозьких козаків".
9. Яворницький керував роботою
  - а) Харківського історичного музею; б) Київського історичного музею;
  - в) Катеринославського (Дніпропетровського) історичного музею;
10. В Інституті народної освіти Яворницький завідував кафедрою
  - а) історії України; б) українознавства; в) фольклору; г) етнографії.
11. Наука етнографія вивчає
  - а) усну народну творчість; б) культуру, побут народів світу, їх походження, розселення;
  - в) особливості поведінки, зумовлені національною належністю;
12. Царський уряд переслідував історика Д.Яворницького
  - а) за пропаганду української державницької ідеї; б) за свідоме перекручення історичних фактів;
  - в) за викриття ганебної політики російського царату

ЗАБРУДНЕННЯ ВОДОЙМ

Стічні води промислових підприємств забруднюють прісні водойми. Це ж стосується і населених пунктів, які теж забруднюють воду. У результаті цього забруднення повністю змінюються фізичні властивості води (підвищується температура, зменшується прозорість, з'являються забарвлення, присмаки, запахи). Виникають плаваючі речовини, що знаходяться на поверхні води; на дні осідає осад. Склад води повністю змінюється: збільшується вміст органічних і неорганічних речовин, з'являються токсичні речовини, зменшується вміст кисню, змінюється активна реакція середовища й ін. Також відбуваються зміни в якісному й кількісному бактеріальному складі, виникають хвороботворні бактерії. Така вода непридатна для пиття. Вона навіть не годиться для технічних потреб і, звичайно ж, рибогосподарських цілей. Загальні умови скидання стічних вод будь-якої категорії в поверхневі водойми обумовлюються їхньою народногосподарською значимістю й характером водокористування. Після скидання стічних вод можливим є незначне погіршення якості води у водоймах, але це не повинно помітно позначатися на можливості подальшого використання водойми як джерела водопостачання, для культурних і спортивних заходів, рибогосподарських цілей.

За виконанням умов скидання виробничих стічних вод у водойми зобов'язані стежити санітарно-епідеміологічні станції і басейнові управління.

Існують нормативи якості води у водоймах. Відомо два види водокористування. До першого належать ділянки водойм, що використовуються як джерело для централізованого або нецентралізованого господарсько-питного водопостачання, а також для водопостачання підприємств харчової промисловості. До другого виду відносять ділянки водойм, які використовуються для купання, спорту і відпочинку населення, а також ті водойми, що розташовані в межах населених пунктів.

Тільки органи державного санітарного нагляду мають право зараховувати водойми до різних видів водокористування з огляду на перспективи їх використання.

Нормативи якості води поширюються на створи, розташовані на проточних водоймах на 1 км вище від найближчого за течією пункту водокористування. Непроточні водойми мають такі створи на 1 км в обидва боки від пункту водокористування.

Зараз приділяється багато уваги питанням запобігання й усунення забруднення прибережних районів морів. Нормативи якості морської води, які повинні забезпечуватися при скиданні стічних вод, стосуються не тільки районів водокористування у відведених межах, але й створів на відстані 300 м убік від цих меж. Уміст шкідливих речовин у морі повинен відповідати нормам, що встановлені за санітарно-токсикологічними, загальносанітарними і органолептичними лімітними показниками шкідливості. Море на цьому етапі не є виключно джерелом водопостачання. Воно розглядається як лікувально-оздоровчий, культурно-побутовий фактор.

Забруднюючі речовини, що стікаються в ріки, озера, водоймища й моря, порушують сталу рівновагу водних екологічних систем. Водні джерела, завдяки природним процесам, які в них протікають, можуть іноді частково або навіть повністю відновити чистоту води. Це загрожує появою вторинних продуктів розпаду забруднень, які негативно впливають на якість води.

Самоочищенням води називається сукупність взаємозалежних гідродинамічних, фізико-хімічних, мікробіологічних і гідробіологічних процесів, що призводять до відновлення первісного стану водного об'єкта.

У стічних водах більшості промислових підприємств містяться забруднюючі речовини, тому їхній спуск у міську водовідвідну мережу не рекомендується. Усі стічні води, що випускаються у водовідвідну мережу, не повинні порушувати роботу мереж і споруд. Керівники підприємств зобов'язані стежити за тим, щоб води не руйнували матеріал труб і елементи очисних споруд. Також води не можуть містити більше 500 мг/л завислих і спливаючих речовин. Вони не повинні містити речовини, здатні засмічувати мережі або відкладатися на стінках труб; містити горючі домішки і розчинені газоподібні речовини, здатні утворювати вибухонебезпечні суміші; містити шкідливі речовини, що перешкоджають біологічному очищенню стічних вод або скиданню у водойму. Не рекомендується температура, вища за 40 °С.

Стічні води, які є відходами виробництва, необхідно попередньо очищати. І тільки після цього їх можна скидати в міську відповідну мережу.

Підігріті стічні води є джерелом теплового забруднення. Збільшення температури природних вод стає причиною зміни природних умов для організмів, що живуть у водах. Більшість мешканців водойм гине, чимало з них припиняє свій розвиток.

Кілька десятиліть назад забруднених вод було не так багато. У наш час картина набагато страшніша: забрудненої води чимраз більше, а чистої — чимраз менше (Є. Білик, 627 сл.).

Завдання:

1. Визначити, які стильові ознаки характерні для цього тексту.
А Понятійність і предметність, об'єктивність.
Б Логічність доказів, точність висловлювань.
В Стислість, чіткість, висока стандартизація.
Г Уживання слів у переносному значенні.
2. Зміна яких властивостей води відбувається у результаті забруднення водойм?
А Хімічних. Б Фізичних. В Природних. Г Біологічних.
3. Скільки існує нормативів якості води у водоймах?
А 4. Б 3. В 2. Г 1.
4. Що порушують забруднюючі речовини, які стікають у ріки, озера, водоймища й моря?
А Сталу рівновагу водних екологічних систем.
Б Самоочищення води.
В Водопровідну мережу.
Г Відновлення первісного стану водного об'єкта.
5. Яка основна думка тексту?
А Забруднення водойм.
Б Як очищати забруднені водойми?
В Заклик громадян до очищення водойм.
Г Пропаганда боротьби із забрудненням водойм.
6. Куди мають випускатися стічні води?
А В озера, ріки і моря. Б У забруднені водойми.
В У водовідвідну мережу. Г На природоохоронні території.
7. Установити відповідність між поняттями.
А Завислих і спливаючих речовин.
Б Скільки метрів має бути відстань від районів водокористування до стічних вод.
В Перешкоджає біологічному очищенню стічних вод температура, вища... °С.
1. 40   2. 500 мг/л   3. 300
8. Після чого воду можна скидати в міську водовідвідну мережу?
А Попереднього очищення.
Б Виникнення плаваючих речовин.
В Скидання стічних вод.
Г Запобігання й усунення забруднення прибережних районів морів.
9. У чому полягає завдання керівників підприємств щодо боротьби із забруднюючими речовинами?
10. Довести, що підігріті стічні води є джерелом теплового забруднення.

Джерела та література

1. Глазова О.П. Українська мова: 6 кл. Матеріали до уроків: Посібник для вчителя. – Харків: Ранок, 2000.
2. Глазова О.П. Українська мова: 8 кл. Матеріали до уроків: Посібник для вчителя. – Харків: Ранок, 2000.
3. Глазова О.П. Тексти для аудіювання // Дивослово, 2001. №5.
4. Глазова О.П. Тексти для мовчазного читання // Дивослово, 2003. № 3.
5. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів «Українська мова. 5-12 класи» (за ред. Скуратівського Л. В.; 2005 р.)
6. Фесенко В.В. Тексти для контрольного аудіювання, читання мовчки для 6 класі. – М., 2012
7. Настечко Т.Г. – Контрольне аудіювання та читання мовчки. – М., 2000.
8. Шабельник Т.М. Українська мова. Збірник текстів для аудіювання та читання мовчки. – Харків: Ранок, 2013.
9. Боднар О.С. Рідна мова. Читання мовчки. Тернопіль: Богдан, 2003.